

Ευάγγελος Καραμανές

*Προσεγγίσεις του υλικού βίου κατά την περίοδο
του Μεσοπολέμου: το Λαογραφικό Αρχείο*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Εισαγωγή

Η ίδρυση του Λαογραφικού Αρχείου είναι έργο της ωριμότητας του Νικολάου Πολίτη (1852-1921). Όταν πραγματοποιήθηκε το 1918, ο Ν. Γ. Πολίτης είχε ήδη καθορίσει, πριν δέκα χρόνια, τα βασικά θέματα της λαογραφικής ύλης στο πρώτο τεύχος της *Λαογραφίας*, όπου δημοσίευσε το γνωστό συνοπτικό διάγραμμα¹. Χάρη στις εγκυκλίους του προς τους εκπαιδευτικούς στην κοινότητα των οποίων είχε ιδιαίτερο κύρος λόγω της ανότατης θέσης του στο Υπουργείο Παιδείας—είχε δημιουργήσει, αλλά και διατηρήσει, ως ακαταπρόσβλητος αλληλογράφος, ένα ευρύ δίκτυο σχέσεων με ένα πλήθος συλλογών λαογραφικής ύλης. Τέλος, είχε καταρτίσει, με τα μαθήματα και το φροντιστήριό του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, επιστήμονες λαογράφους. Το κύρος που ενέπνεε η προσωπικότητά του με την πολυσχιδή επιστημονική, πολιτική και κοινωνική του δράση επί δεκαετίες, η κατοχή υψηλών ακαδημαϊκών θέσεων και η καθημερινή μαχητική παρουσία του στα πολιτικά και πολιτιστικά πράγματα του τόπου, τον καθιστούσαν αδιαμφισβήτητο κέντρο αναφοράς της λαογραφικής έρευνας.

Ο όρος «προσεγγίσεις» του υλικού βίου, στον πληθυντικό, του τίτλου της ανακοίνωσής μου αναφέρεται στις πολλαπλές όψεις του ενδιαφέροντος για την υλική παραγωγή του λαϊκού πολιτισμού κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου στο πλαίσιο των αναζητήσεων για την ελληνικότητα². Για παράδειγμα,

1. Ν. Γ. Πολίτης, «Λαογραφία», *Λαογραφία Α'* (1909), σ. 3-18.

2. Για τη μελέτη του υλικού πολιτισμού από τη σκοπιά της Λαογραφίας, βλ. Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, «Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός. (Προβλήματα και απόψεις)» στο *Επιστημονικές Ανακοινώσεις* (22-30 Νοεμβρίου 1979), Ακαδημία Αθηνών, Σύλλογος Επιστημονικού Προσωπικού, Αθήνα 1984, σ. 93-104, και στα γερμανικά: «Die materielle Kultur in Griechenland. Probleme und Ansichten», *Österr. Zeitschrift für Volkskunde*, 87 (1984), Heft 3,

τέτοιες προσεγγίσεις αποτελούν το πρώιμο έργο της Αγγελικής Χατζημιχάλη, το οποίο κοινοποίησε στοιχεία της λαϊκής τέχνης στους αστούς, το έργο της Άννας Αποστολάκι ή αυτό που ενθάρρυνε με τις δημοσιεύσεις ευμενών κριτικών και την επιμέλεια εκδόσεων ο Στίλπων Κυριακίδης ως Διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου και αργότερα ως καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και εκδότης του περιοδικού *Λαογραφία*.

Παρά την τοποθέτηση ως χρονικών ορίων της εργασίας αυτής των δύο πολέμων εξετάζονται με βάση την αλληλογραφία του Στίλπ. Κυριακίδη και του Γεωργίου Μέγα με τον Ν. Γ. Πολίτη κατά τη δεκαετία του 1910, που φυλάσσεται στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη, οι αναζητήσεις, οι προσδοκίες, οι επιστημονικές κατευθύνσεις των δύο νεαρών τότε μαθητών του, οι οποίοι θα παίξουν κύριο ρόλο στη διαμόρφωση της επιστημονικής πορείας του Αρχείου κατά τις επόμενες δεκαετίες. Στη συνέχεια παρουσιάζεται ο τρόπος λειτουργίας του Αρχείου κατά την περίοδο μετά την ίδρυσή του: τα προβλήματα που δημιουργούσε η έλλειψη μόνιμου προσωπικού, κατάλληλης στέγης, καθώς και η έλλειψη χρηματοδότησης των αποστολών του για επιτόπια έρευνα, τα οποία περιόριζαν τις επιλογές του ιδρυτή του Ν. Γ. Πολίτη και του διευθυντή του Στίλπ. Κυριακίδη. Τέλος, γίνεται αναφορά στις κατευθύνσεις που έδωσε στο έργο του Αρχείου ο Γ. Α. Μέγας στα τέλη της δεκαετίας του 1930. Εστιάζοντας στη μελέτη του υλικού πολιτισμού – η οποία είχε απασχολήσει εξ αρχής τη Λαογραφία³ αλλά και τους ερευνητές του Αρχείου, παρότι

σ. 173-186. Επίσης Σ. Παπαδόπουλος, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο, 1900-1975, κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκουργών. (Συμβολή στην εθνογραφική τεχνολογία)*, τόμος Α', έκδ. Π.Λ.Ι., Ναύπλιο 1982, σ. 9-37, Μ. Γ. Μερακλής, «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Λαογραφία* ΛΕ' (35) (1987-1989), σ. 93-103, Α. Ε. Φλωράκης, «Η εθνογραφική τεχνολογία. Όψεις θεωρίας και εφαρμογής», *Εθνολογία* 6-7 (1998-1999), σ. 31-59. Για την σημασία του όρου ελληνικότητα βλ. το συλλογικό έργο Δ. Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός - Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιοματρικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1982.

3. Στο περιοδικό *Λαογραφία* των πρώτων χρόνων, την έκδοση του οποίου επιμελήθηκε ο Ν. Γ. Πολίτης, συναντούμε σχετικές (μικρές συνήθως σε έκταση) δημοσιεύσεις συνεργατών του περιοδικού, αλλά και αναφορές του Πολίτη σε σχετικής θεματολογίας δημοσιεύματα: Ν. Λάσκαρις, «Το ράβδισμα των καρυνών εν Λάστα», *Λαογραφία* Α' (1909), σ. 418-419, Ν. Γ. Πολίτης, «Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη, Η βράκα», *Λαογραφία* Α' (1909), σ. 661-667, Ξ. Π. Φαρμακίδης, «Κυπριακά εδέσματα εν τακταῖς ἡμέραις», *Λαογραφία* Β' (1910-1911), σ. 207, Δ. Ευαγγελίδης, «Προσωπικά ονόματα ζώων», *Λαογραφία* Γ' (1911-1912), σ. 672, Δ. Ευαγγελίδης, «Συνήθια του θέρου και της σποράς (Επίδauρος, δήμος Ασκληπιδείου)», *Λαογραφία* Γ' (1911-1912), σ. 675-676. Σε κείμενό του που ακολουθεί ο Ν. Πολίτης σχολιάζει το δημοσίευμα, βλ. Ν. Γ. Πολίτης «Παρατηρήσεις περί των εθίμων του θέρους και της σποράς», *Λαογραφία* Γ' (1911-1912), σ. 676-682, Ν. Γ. Πολίτης «Λαογραφικά απανθίσματα. Τρόποι σπτήσεως των κρεάτων», *Λαογραφία* Δ' (1912-1914), σ. 739-740, Θ. Ι. Αθανασόπουλος,

η ερευνητική μέθοδός τους ήταν ιστορικοφιλολογική και αντικείμενό της ήταν ο λόγος και δεν διέθεταν τις απαραίτητες τεχνικο-οικονομικές προϋποθέσεις, επιχειρείται να παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο οι ερευνητές του Αρχείου ανταποκρίθηκαν στις απαιτήσεις του συγκεκριμένου ερευνητικού πεδίου και τις συνέπειες των επιλογών τους στη σχεδόν αιωνόβια ερευνητική πορεία του Κέντρου Λαογραφίας.

Η αλληλογραφία του Στίλπ. Κυριακίδη και του Γ. Α. Μέγα με τον Ν. Γ. Πολίτη πριν από την ίδρυση του Αρχείου

Η περίοδος πριν από την ίδρυση του Λαογραφικού Αρχείου κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα, περίοδος πολέμου, βρίσκει τον Στίλωνα Κυριακίδη (1887-1964) και τον Γεώργιο Μέγα (1893-1976) εκτός Αθηνών. Χάρη στα γράμματα προς τον δάσκαλό τους, που φυλάσσονται στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη, όπως προαναφέρθηκε, μπορούμε να παρακολουθήσουμε κάποιες στιγμές της πορείας τους εκείνα τα χρόνια. Σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Π. Μουλλά, ο οποίος διευκόλυνε την πρόσβασή μου καθώς και όλων των συναδέλφων του Κέντρου Λαογραφίας στο Αρχείο, αλλά κυρίως για το έργο ταξινόμησης του Αρχείου του Ν. Γ. Πολίτη που πραγματοποίησε, το οποίο είναι ορατό ακόμη και σε κάποιον που έρχεται σε επαφή με ένα μικρό τμήμα του.

Όπως φαίνεται από την αλληλογραφία, και οι δύο, Στίλπ. Κυριακίδης και Γ. Α. Μέγας, είχαν επιφορτιστεί από τον δάσκαλο τους με συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης, όσον αφορά τα πεδία έρευνας της Λαογραφίας. Τον Φεβρουάριο του 1911 ο Στίλπ. Κυριακίδης είναι εικοσιτεσσάρων ετών και διδά-

«Προσωπικά ονόματα προβάτων και αιγών (Καστρίου Κυνουρίας)», *Λαογραφία* Δ' (1912-1914), σ. 733, Χρ. Α. Γιαμαλίδης, «Ποιμενικά λέξεις», *Λαογραφία* Δ' (1912-1914), σ. 734.

Το γεγονός ότι ο Ν. Γ. Πολίτης εκτιμούσε τη μελέτη του υλικού βίου φαίνεται από την άμεση βοήθεια, που πρόσφερε μέσω ανακοίνωσής του στο περιοδικό *Λαογραφία* στην πρωτοβουλία του καθηγητή του πανεπιστημίου του Βερολίνου von Luschan για τη μελέτη της κατανομής στον χώρο της χρήσεως «των οδοντωτών ή μη οδοντωτών δρεπάνων». Βλ. Ν. Γ. Πολίτης, «Ερωτήματα διά το δρέπανον», *Λαογραφία* Δ' (1912-1914), σ. 747 και «Απαντήσεις εις τα περί του δρεπάνου ερωτήματα», *Λαογραφία* Ε' (1915-1916), σ. 412-415. Το γεγονός έχει επισημάνει ο Στ. Δ. Ήμελλος στο άρθρο του «Ο Ν. Γ. Πολίτης και τα γεωργικά εργαλεία θερισμού», *Λαογραφία* ΛΣΤ' (36), (1990-1992), σ. 203-206. Βλ. επίσης Φ. Κουκούλης, «Προδρόμια λαογραφικά ζητήματα», *Λαογραφία* Ε' (1915-1916), σ. 309-332, Γ. Μαδιάς, «Οι ποιμένες εν Καρδαμύλοις», *Λαογραφία* ΣΤ' (1917-1918), σ. 255-256, Δ. Λουκόπουλος, «Σύμμεικτα αιτωλικά λαογραφικά. Το αλώνισμα στην Αρτοτίνα», *Λαογραφία* Η' (1921), σ. 33-34, Κ. Ν. Γιαννούτσος, «Γεωργικός βίος. Γεωργικά εργασία και λέξεις της Ζακύνθου», *Λαογραφία* Η' (1921), σ. 209-215.

σκει στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων. Γράφει στον Ν. Γ. Πολίτη ότι οι διδακτικές του υποχρεώσεις, αλλά και οι πανηγυρικοί λόγοι και οι διαλέξεις τον καθυστερούν από τη λεξιλογική εργασία (συλλογή παροιμιών και γνωμικών από χειρόγραφα) που έχει αναλάβει, ενώ ετοιμάζει μια διάλεξη για τα δημοτικά άσματα. Στο ίδιο γράμμα, ασκώντας κριτική σε κάποιο μόλις δημοσιευμένο κείμενο, ορίζει με συντομία το αντικείμενο και τη μέθοδο της Λαογραφίας: ... *Λαογραφία κυρίως είναι η ιστορική έρευνα της εξελίξεως και των αλλοιώσεων, ως υπέστησαν ιδία παρ' ενί εκάστω λαώ αι κοιναί αρχικαί παρά πάσι τοις ανθρώποις εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου των λαών, και διά τούτο η λαογραφική έρευνα εφαρμόζεται ουχί επί λαών κατά φύσει ζώντων, αλλ' επί λαών ιστορικών, εχόντων παρελθόν και παρόν και μέλλον. Είναι λοιπόν επιστήμη ιστορική και τας μεθόδους των φιλολογικών και ιστορικών επιστημών μεταχειρίζεται*⁴.

Στο επόμενο γράμμα από τα Γιάννενα, τον Ιούνιο του 1912, στέλνει στον Ν. Γ. Πολίτη τα υπόλοιπα του λεξιλογίου, τα οποία παρακαλώ να επιθεωρήσετε *ωσαύτως*.... Μια από τις παρατηρήσεις του αφορά μια παροιμία: «Ο σεβαστός καθηγητής Χατζιδάκις⁵ ερμηνεύον εν τη Αθηνά ΚΔ' 303 -4- (δεν έχω δυστυχώς προόχειρον την παραπομπήν) την εν Λαογρ. Γ', 204 παροιμίαν *Μι τουν ήλιου τα μπάζου, / μι τουν ήλιου τα βγάξου, / τι έχουν τα έρμα κι φουφούν*, λέγει ότι η ερμηνεία, ην παρέχει ο Σχινάς δεν είναι ορθή, διότι το αίτιον του θανάτου των προβάτων δεν είναι ηλιόσις αλλά πείνα. Και όμως παρατηρώ, ανεξαρτήτως του ότι είναι παγκοίνως γνωστόν ότι τα πρόβατα τα βλάπτουν ο ήλιος και η ζέστη και διά τούτο οι ποιμένες εν καιρώ θέρους αποφεύγουν τον ήλιον, εν ταις υπό του Κουκουλέ δημοσιευθείσαις εκ Βάμου της Κρήτης λέξεσιν ότι υπάρχει (Λαογ. Α', 304) η λέξις «*καρβουνίζω, καρβουνίζουν τα οζά*, ασθενούσι δηλαδή ένεκα της υπερβολικής θερμότητας. Η νόσος αύτη των ζώων ομοιάζει προς την αρχαίαν σειρίασιν». Ότι δε πρόκειται περί ηλιάσεως και όχι περί πείνης δηλοί και η εν τη παροιμία επανάληψις της λέξεως *ήλιου*, εφ' ης κείται όλον το βάρος και όλος ο χαρακτήρ της παροιμίας, ήτις σκοπεύει να διακωμωδήση την ανοησίαν του ποιμένου, όστις φύλαγε τα πρόβατά του να μην κρυσώσουν από τη δροσιά και τα βγάξε με τον ήλιο. Με την ερμηνείαν του σεβαστού μοι καθηγητού κ. Χατζιδάκι νομίζω ότι χάνει η παροιμία και τον σκωπτικόν και τον ευτράπελον αυτής χαρακτήρα. Λέγεται δε η παροιμία επί των διαπραττόντων προδήλους ανοησίας κατά τις επιχειρήσεις των, μη αισθανο-

4. Επιστολή της 28ης Φεβρουαρίου 1911.

5. Γ. Ν. Χατζιδάκις, «Συμβολή εις τας ελληνικάς παροιμίας», *Αθηνά ΚΔ'* (1912), σ. 303-307.

μένων δε αυτάς και νομιζόντων ότι τα πάντα άριστα έχουσιν, διά τούτον απο-
ρούντων διά τας ζημίας των»⁶.

Ο Ν. Γ. Πολίτης θα δημοσιεύσει αυτό το μέρος του γράμματος υπό τον τίτλο «Περί τινος παροιμίας» στη *Λαογραφία*⁷. Στο επόμενο τεύχος του ίδιου τόμου της *Λαογραφίας* ακολουθεί ανακοίνωση του Θ. Ι. Αγγελόπουλου, ο οποίος παρατηρεί ότι: *εν Καλαβρύτοις και Γορτυνία και ήδη εν Κυνουρία ... κατά την αντίληπιν των λεγόντων αυτήν αιτία της φθοράς των προβάτων ήταν η πείνα*, περιγράφοντας τη βόσκηση των προβάτων κατά τη διάρκεια της νύχτας (σκάρος), προκειμένου να συλλέξουν αρκετή τροφή, πράγμα που είναι και το σωστό...⁸ Με αφορμή τη συζήτηση για τη σημασία της συγκεκριμένης παροιμίας, κάνω καταρχήν μια απλή μνεία των δυνατοτήτων διαλόγου και του δυναμισμού της *Λαογραφίας* των πρώτων χρόνων, για να παρατηρήσω ότι είναι φανερό και από το συγκεκριμένο παράδειγμα, ότι ζητήματα που άπτονται των τεχνικών δεν μπορούν να εξεταστούν με τις μεθόδους της φιλολογίας, καθώς απαιτείται εθνογραφική μέθοδος και επιτόπια έρευνα, κατά προτίμηση από ειδικευμένους λαογράφους, πράγμα που ο Στίλπ. Κυριακίδης θα συνειδητοποιήσει και θα προσπαθήσει να αντιμετωπίσει, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα επόμενα χρόνια.

Το φθινόπωρο του 1912 ο Στίλπ. Κυριακίδης είναι γυμνασιάρχης στο Παγκύπριον Γυμνάσιον Λευκωσίας. Στα γραμμάτια της περιόδου 1912-1914 αναφέρει στον δάσκαλό του την πρόοδο της εργασίας του για τα δημοτικά άσματα, την αργή πρόοδο της διατριβής του λόγω του διδακτικού του έργου (την οποία ολοκληρώνει και αποστέλλει τελικά τον Μάιο του 1914), την προσπάθειά του να βρει μια θέση στο Δημόσιο στην Αθήνα, η οποία ευοδώνεται με τον διορισμό του ως συντάκτη του Ιστορικού Λεξικού την ίδια περίοδο. Στα τέλη του 1915 επιστρατεύεται και υπηρετεί στη Θεσσαλονίκη. Ζει τα πολεμικά γεγονότα της περιόδου εκείνης, τις αεροπορικές επιδρομές, οργίζεται με τη συμπεριφορά των Γάλλων, που εμποδίζουν τις μετακινήσεις, ανησυχεί για την ενδεχόμενη τροποποίηση του Νόμου του Λεξικού (*Μήπως γνωρίζετε τίποτε; Αυτό μας έλειπε. Εάν πάθουμε και καμμίαν περικοπήν, τότε πλέον η δουλειά μας θα γίνει ροῖδο*⁹), ενώ όταν κοπάζουν οι επιχειρήσεις, προσπαθεί μάταια μαζί με τον συστρατιώτη του Γιάννη Αποστολάκη να πάρει απόσπα-

6. Επιστολή της 8ης Ιουνίου 1912.

7. Βλ. Σ. Π. Κυριακίδης, «Περί τινος παροιμίας», *Λαογραφία* Δ' (1912-1914), σ. 319-320.

8. Βλ. Θ. Ι. Αθανασόπουλος, «Περί τινος παροιμίας», *Λαογραφία* Δ' (1914), σ. 745.

9. Επιστολή της 20ής Μαρτίου 1916.

ση για την Αθήνα. Στο στρατόπεδο διαβάζει την τρέχουσα λαογραφική βιβλιογραφία και τη συζητάει με τον Ν. Γ. Πολίτη (π.χ. *τουρκικά λαογραφήματα, τα οποία εξέδωσεν ο Κύνος εις την σειράν των τουρκικών κειμένων*¹⁰), ο οποίος του ανακοινώνει την εκλογή του ως γραμματέως της Λαογραφικής Εταιρείας (8 Απριλίου 1916¹¹) και ως μέλους της Επιτροπής Τοπωνυμίων. Φαίνεται πως συναντιέται και με τον Γ. Α. Μέγα, που υπηρετεί επίσης στο ίδιο στρατόπεδο, στον ουλαμό εφέδρων αξιωματικών, πράγμα βολικό για τον δάσκαλό τους, διότι τους στέλνει βιβλία με την ίδια αποστολή¹².

Η αλληλογραφία του Γ. Α. Μέγα –που μόλις είχε πάρει το πτυχίο της Φιλοσοφικής Σχολής– με τον Ν. Γ. Πολίτη αρχίζει, από τις επιστολές που έχουν διασωθεί, στις 30 Οκτωβρίου 1913, λίγες μέρες μετά την άφιξή του στην ιδιαίτερη πατρίδα του Σιάτιστα και την ανάληψη υπηρεσίας στο εκεί γυμνάσιο. Ο μόλις είκοσι ετών Μέγας, έχει και αυτός ένα ιδιαίτερα βαρύ πρόγραμμα στο σχολείο, 32 ώρες σε ανώτερες τάξεις του γυμνασίου, συμμετέχει με ομιλίες *εις τας κοινοτικές εδώ τελετάς*, προσπαθεί να διαθέτει χρόνο *διά την συμπλήρωσιν της παρασκευής μου εις την παραμυθολογικήν εργασίαν*, μελετώντας το έργο του Ααρνε, που του έστειλε ο δάσκαλός του¹³. Σε επόμενο γράμμα της ίδιας χρονιάς γράφει: *Δεν λησμόνω ποτέ την τιμήν, που μου εκάματε ν' αναθέσπτε εις εμέ την κατάταξιν των παραμυθιών μας εις τους γνωστούς τύπους*, καθώς και ότι: *Διά να γνωρίσω τα μνημεία του τόπου μου, τας εορτάς, συνήθως κάμνω εκδρομάς και επρόσσεξα πολύ τα λεγόμενα χτίσματα ή καστράκια απάνω στα βουνά, βρίσκονται εκεί βέλη και αιχμαί δοράτων και συλλέγω τώρα παραδόσεις γι' αυτά. Ελπίζω αργότερα να σας ανακοινώσω τι*.

Η έναρξη της επόμενης σχολικής χρονιάς (1914-1915) βρίσκει τον Γ. Α. Μέγα να υπηρετεί ως δεκανέας του 31ου Συντάγματος Πεζικού στα γραφεία της XII Μεραρχίας στην Κοζάνη αρχίζοντας μια στρατιωτική θητεία, που έμελλε να είναι μακρά. Ο στόχος του, να *δυνηθώ να εργασθώ συντονώτερον διά το ευρετήριο των παραμυθιών*, όπως διατυπώνεται από τον ίδιο, θα καθυστερήσει πολύ, καθώς θα απολυθεί μετά από οκτάμηνη θητεία¹⁴, αφού δεν θα ευδοκίμησουν οι προσπάθειές του να αποσπαστεί είτε στην υπηρεσία του Υπουργεί-

10. Επιστολή της 28ης Φεβρουαρίου 1918. Ο Ignác Kýnos (1860-1945), Ούγγρος γλωσσολόγος, τουρκολόγος και λαογράφος, υπήρξε στην εποχή του ένας από τους διαπρεπέστερους μελετητές της τουρκικής λαϊκής λογοτεχνίας.

11. Επιστολή της 8ης Απριλίου 1916.

12. Επιστολή της 15ης Μαΐου 1916.

13. Επιστολή της 6ης Απριλίου 1914.

14. Συγκεκριμένα την 5η Ιανουαρίου 1915. Επιστολή της 31ης Δεκεμβρίου 1914.

ου Παιδείας είτε για άσκηση στο Διδασκαλείο της Μέσης Εκπαιδεύσεως. Επιστρέφει στο γυμνάσιο της Σιάτιστας και στις αρχές του καλοκαιριού του 1915 γράφει στον δάσκαλό του ότι σκοπεύει να χρησιμοποιήσει τον υπολειπόμενον μέχρι της ενάρξεως του σχολικού έτους χρόνον ασχολούμενος εδώ εις την συλλογήν λαογραφικού υλικού εις τα χωρία της επαρχίας και εις την ιστορικήν και λαογραφικήν εξέτασιν του ζητήματος των Βαλαάδων, ελληνοφώνων αλλά φανατικών Οθωμανών της περιφέρειάς μας, εις την μελέτην των παραμυθιών κ.λπ.¹⁵ Τον Αύγουστο του 1915 αναγγέλλεται στον Γ. Α. Μέγα η μετάθεσή του ως σχολάρχην στο Μενίδι Αττικής. Η μετακίνηση τον χαροποιεί, καθώς θα έχει την ευκαιρία να φοιτήσει και στο Διδασκαλείο της Μέσης Εκπαιδεύσεως. Σε επιστολή του ευχαριστεί και ευγνωμονεί τον δάσκαλό του, που προφανώς είχε παρέμβει, αλλά το τέλος του έτους τον βρίσκει επιστρατευμένον εκ νέου¹⁶. Τον Μάιο του 1916 υπηρετεί ως έφεδρος ανθυπολοχαγός στη Θεσσαλονίκη, μαζί με τον Στ. Κυριακίδη, όπως είδαμε πιο πάνω. Γράφει σχετικά: Από τον κ. Κυριακίδην έλαβα τα αποτυπώματα της Λαογραφίας, τα οποία είχατε την καλωσύνην να μοι αποστείλετε. ...Ο Στίλτων είχε την καλωσύνην να μου ανακοινώση και ό,τι σχετικώς προς την ανατεθείσαν εις εμέ παραμυθιολογικήν εργασίαν του εγράψατε. Είναι, κύριε Καθηγητά, η μεγαλυτέρα λύπη ότι διετής σχεδόν εν τα στρατώ απασχόλησις μ'εκράτησε τόσον μακράν από την εργασίαν ταύτην. Αλλ όσον και αν είναι μικρά η κλάσις, την οποία ακολουθώ (1911) και δεν φαίνεται ταχεία η απόδοσίς μου εις το έργον μου, ελπίζω με την μετάθεσίν μου πλησίον των Αθηνών να δυνηθώ βραδύτερον να εργασθώ συντόνως.

Τον Μάιο του 1918 ο Γ. Α. Μέγας πληροφορείται την ψήφιση του ιδρυτικού νόμου του Λαογραφικού Αρχείου και γράφει από τα Τέμπη, όπου εκτελεί υπηρεσία στον λόχο φρούρησης της σιδηροδρομικής γραμμής, στον καθηγητή του: *Εις τας εφημερίδας παρηκολούθησα την ψήφισιν των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων και του λαογραφικού, σήμερα δ' ανέγνωσα ότι εδημοσιεύθη ο περί του Λαογραφικού Αρχείου νόμος. Ούτως αι μακραί υμών προσπάθειαι προς εισαγωγήν και συστηματοποίησην των λαογραφικών μελετών εις την Ελλάδα, το έργον σας, η Λαογραφική Εταιρεία, ευρίσκουν εις την ψήφον της Βουλής επίσημον αναγνώρισιν, επιτρέψατε δ' εις ένα εκ των πολλών μαθητών σας, που με αγάπην μελετούν το έργον σας, να υποβάλη με σεβασμόν συγχαρητήρια και να ευχηθής, ίνα με την προστασίαν τώρα του Κράτους αι λαογραφικάί εργασίαι λάβουν και εις την πατρίδα μας την επίδοσιν,*

15. Επιστολή της 15ης Ιουλίου 1914.

16. Επιστολή της 31ης Δεκεμβρίου 1915.

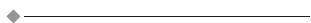
που υμείς προσδοκάτε¹⁷.

Στα μέσα Ιουλίου του 1918 γράφει για να ευχαριστήσει τον Ν. Γ. Πολίτη για τη θέση που του επιφύλαξε στο Αρχείο, αλλά και σχετικά με την αποστολή βουτύρου, που σπάνιζε τότε στην αποκλεισμένη από τους Γάλλους Αθήνα: *Μανθάνω ότι αι Αθήναι αφθονούν τώρα τροφίμων και μόνον το βούτυρο σπανίζει, εφρόντισα να σας προμηθεύσω από το καλύτερον της Μακεδονίας προς 12 δραχμές την οκάν. Είναι του Καταφυγίου Πιερίων οκάδες 10 και πλύνεται εις τόσον κρύα νερά, ώστε καθαρίζεται τελείως και δεν έχει ανάγκην από λειώσιμο. Καθώς μου είπαν, διατηρείται ανοικτόν με ένα πανί επάνω, βρεγμένο εις άλμην. Θα χαρώ πολύ αν θα αρέση στην κυρίαν Πολίτου¹⁸. Και ένα μήνα αργότερα, ενώ έχει ανακληθεί και υπηρετεί σε λόχο εκπαιδεύσεως στη Λάρισα: *Από μυνών έτρεφα έν αρνί και πολλά ορνίθια διά να σας τα στείλω, αλλ' η δυσκολία της αποστολής και τώρα η μετάθεσίς μου εκείθεν αφήκαν το σχέδιόν μου ανεκτέλεστον.**

Εχάρην μαθών την έναρξιν των εργασιών του Λαογραφικού Αρχείου και σας ευχαριστώ θερμώς διά την τιμήν της υποδείξεώς μου υπό της Επιτροπείας εις την μόνιμον θέσιν του ταξινομού¹⁹.

Από την Αλιστοράτη Σερρών στις 5 Μαΐου του 1919 πληροφορεί τον Ν. Γ. Πολίτη σχετικά με τους πανηγυρισμούς στο στρατόπεδο για την απελευθέρωση της Σμύρνης. Το τελευταίο χρονολογικά γράμμα του, της 16ης Νοεμβρίου 1919, γράφεται μια μέρα μετά την απόλυση του από τον στρατό. Πολύ κουρασμένος ετοιμάζεται να αναχωρήσει για τη Σιάτιστα, για να ξεκουραστεί για λίγες μέρες, και γράφει:

«Επί 22 μίνας υπηρετών εις διαφόρους υπηρεσίας του στρατεύματος ουδέποτε κατεπονθήην τόσον, όσον τους τελευταίους πέντε μίνας διοικών τα Μεταγωγικά του Σώματος. Έχων την διεύθυνσιν των Μεταφορών του Συντάγματος και την διοίκησιν και οικονομικήν διαχείρισιν τμήματος πολυσυνθέτου, ήμην ηναγκασμένος ν' αναπτύσσω δραστηριότητα μεγάλην και απέκτησα γνώσεις σχετιζόμενας με την συντήρησιν κάρρων και την περιποίησης κτηνών, εχρειάσθην δε δώδεκα ημέρας διά την παράδοσιν της υπηρεσίας μου. Τώρα με την απόλυσιν των εφédρων αξιωματικών της κλάσεώς μου επανέρχομαι εις την ειρηνικήν ζωήν και την προτέραν μου εργασίαν, ελπίζω δ' ότι εντείνων τας προ-

17. Επιστολή της 5ης Μαΐου 1918. Πρόκειται για τον Νόμο 1304, Φ.Ε.Κ. Α', αρ. 85/18-4-1918.

18. Επιστολή της 16ης Ιουλίου 1918.

19. Επιστολή της 23ης Αυγούστου 1918.

σπαθείας μου θα δυνηθώ ν' αναπληρώσω το κενόν, που αφήνει εις τον επιστημονικόν μου καταρτισμόν η μακρά αποχή μου από οϊανδήποτε μελέτην. *Eis tas ephemeridas* είδα προ καιρού τον προβιβασμόν και την τοποθέτησίν μου εις το Β' Γυμνάσιον Θεσσαλονίκης, ο δε κ. Στεφανάκης με αναμένει διά ν' αναλάβω υπηρεσίαν. Εγώ τουναντίον ελπίζω ότι θα καταστή δυνατόν να καταλάβω ταχέως εν τω Λαογραφικώ Αρχείω την θέσιν, που μου επεφύλαξεν εις το τέλος της στρατιωτικής μου υποχρεώσεως η μεγάλη προς εμέ ευμένεια υμών.

Η καλύτερη κατανόηση της επιστημονικής και προσωπικής συγκρότησης των επιστημόνων, που καθόρισαν την επιστημονική εξέλιξη των ελληνικών λαογραφικών σπουδών, μας βοηθάει να κατανοήσουμε τον τρόπο που αντιλαμβάνονταν τη λαογραφική έρευνα και τι έκαναν πρακτικά για να προσεγγίσουν τον παραδοσιακό πολιτισμό. Οι εμπειρίες του νεαρού Μέγα κατά τη διάρκεια της μακράς στρατιωτικής θητείας του, όπως αποτυπώνονται στις επιστολές του προς τον δάσκαλό του, δείχνουν ότι και δεινός φιλόλογος ήταν και καλή γνώση και επαφή είχε με το λαϊκό στοιχείο και ικανότητες για την αντιμετώπιση πρακτικών ζητημάτων. Στη συνέχεια υπηρέτησε στη Μέση Εκπαίδευση στη Θράκη και οι εμπειρίες που αποκόμισε από την εκεί θητεία του επέδρασαν στην διαμόρφωση της επιστημονικής του προσέγγισης του υλικού βίου. Η μελέτη του υλικού πολιτισμού και των τεχνικών έχει ακολουθήσει και στην ιστορία της γαλλικής Εθνολογίας ιδιότυπες πορείες²⁰. Για παράδειγμα, είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Marcel Mauss, εθνολόγου, για τον οποίο ως και σήμερα πολλοί θεωρούν λανθασμένα ότι δεν είχε εμπειρία στην επιτόπια έρευνα. Ο Μ. Mauss κατά τα τέσσερα χρόνια της στρατιωτικής θητείας του την περίοδο του Μεγάλου Πολέμου έκανε πολλές συγκριτικές παρατηρήσεις για τον τρόπο που έσκαβαν, βάδιζαν, παρήλαυναν οι Άγγλοι στρατιώτες, με τους οποίους συνυπηρετούσε, ίχνη των οποίων βρίσκουμε στο κείμενο του -του 1936- για τις *techniques du corps*²¹.

20. Βλ. F. Sigaut, «Renouer le fil», *Techniques et culture*, 9, janvier-juin 1987, σ. 1-15.

21. J.-P. Warnier, *Construire la culture matérielle*, PUF, Παρίσι 1999, σ. 22-23. Είναι επίσης χαρακτηριστικές οι αναφορές του Mauss στον μάγο, τον οποίο συγκρίνει με ένα τεχνίτη στο κείμενο για τη μαγεία, που δημοσίευσε μαζί με τον H. Hubert το 1902, όπου αναφέρεται σε *une gestuelle*, «*traditionnelle, apprise, efficace*», τα τρία χαρακτηριστικά που θα συγκρατήσει το 1936, για να χαρακτηρίσει τις τεχνικές του σώματος. J.-P. Warnier, *όπ.*, σ. 29. M. Mauss (avec H. Hubert), «Esquisse d'une théorie générale de la magie», στο *Sociologie et anthropologie*, Παρίσι 1950, σ. 1-141 και «Les techniques du corps», *όπ.*, σ. 363-386.

Η ίδρυση του Λαογραφικού Αρχείου: η επίβλεψη, η διεύθυνση και το προσωπικό

Στον ιδρυτικό νόμο του Λαογραφικού Αρχείου (Νόμος 1304, 18 Απριλίου 1918, ΦΕΚ 85, σ. 520, αρ. 2) προβλέπεται ότι το προσωπικό του Αρχείου αποτελείται από ένα διευθυντή, ένα ταξινόμο, μέχρι τέσσερις επίκουρους ταξινόμους, δύο βοηθούς και έναν κλητήρα. Η Εφορευτική Επιτροπή του Αρχείου στην πρώτη της συνεδρία της 22ας Μαΐου 1918 (παρόντων του προέδρου της Ν. Γ. Πολίτου και των Σ. Μενάρδου, Σ. Β. Κουγέα και Αδ. Αδαμαντίου) προτείνει για τη θέση του διευθυντή τον Στίλπ. Κυριακίδη, ως ταξινόμο τον Γ. Α. Μέγα, ως επίκουρους ταξινόμους τους Ιωάννη Αποστολάκη, Ορέστη Σχινά, Ξενοφώντα Σάρρα και Δημήτριο Αποστολίδη και ως βοηθό τον Δημήτριο Τσίριμπα. Πάντως η θέση του Γ. Α. Μέγα έμεινε κενή, καθώς υπηρετούσε ακόμη στον στρατό, όπως και η θέση του βοηθού, ο οποίος δεν παρουσιάστηκε για να αναλάβει υπηρεσία²². Βέβαια, όπως γράφει και ο διευθυντής του Αρχείου Π. Φουρίκης στο υπηρεσιακό κείμενο «Έκθεσις των κατά το Λαογραφικόν Αρχείον πεπραγμένων» της 10ης Μαΐου 1933, ... *Η γνώμη ότι «πάσα αρχή δύσκολος» έσχε και μίαν ακόμη επικύρωσιν εις τας δυσκολίας, ας αντίκουσε το Λ.Α. αμα τη ιδρύσει αυτού*. Καταρχήν το Αρχείο φιλοξενήθηκε σε μια αίθουσα της Αρχαιολογικής Εταιρείας από τον Απρίλιο ως τις 20 Αυγούστου του 1918, όταν μετακόμισε σε ένα δωμάτιο του ισογείου του Μεγάρου της Εθνικής Βιβλιοθήκης (όπου και παρέμεινε ως τον Μάιο του 1932, όταν μετακόμισε σε υπόγειο διαμέρισμα της Ακαδημίας Αθηνών). Και τα δύο κτήρια ήταν εξαιρετικά ακατάλληλα για τις εργασίες του Αρχείου και για την υγεία του προσωπικού, όπως προκύπτει από τις υπηρεσιακές εκθέσεις, αλλά και από τις διηγήσεις των παλαιών ερευνητών. Την 1η Σεπτεμβρίου 1918 ο Ν. Γ. Πολίτης σπεύδει να ζητήσει από το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως να ενεργήσει για την αναστολή της επιστράτευσης τριών (από τους πέντε συνολικά) υπαλλήλων του Αρχείου, δηλ. του διευθυντή Στίλπ. Κυριακίδη και δύο επικούρων ταξινόμων, πράγμα που θα ισοδυναμούσε με αναστολή των εργασιών του Αρχείου. Τελικά από τον Οκτώβριο ως τις 18 Δεκεμβρίου, που επέστρεψε ο διευθυντής Στίλπω Κυριακίδης, το Αρχείο λειτούργησε με δύο μόνο επίκουρους ταξινόμους.

Άξιο αναφοράς είναι το άμεσο ενδιαφέρον λαογράφων, που υπηρετού-

22. Ν. Γ. Πολίτης, *Έκθεσις των κατά το Λαογραφικόν Αρχείον πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού μέχρι τέλους του έτους 1918*, Παράρτημα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αρ. φύλλου 36, 11 Φεβρουαρίου 1919, σ. 238.

σαν τότε στην εκπαίδευση, να εργαστούν στο νεοϊδρυθέν Αρχείο. Για παράδειγμα, στις 13 Οκτωβρίου 1919 ο λαογράφος Δημήτριος Λουκόπουλος γράφει από το Κεφαλόβρυσο Αιτωλοακαρνανίας στον Ν. Γ. Πολίτη, ζητώντας να τον έχει υπόψιν του: *Σεβαστέ μοι κ. καθηγητά, η προς τας λαογραφικάς εργασίας αγάπη μου, αν και ένεκα των περιστάσεων ευρίσκεται εν υφέσει, δεν έπαυσεν από του να είναι ζωηρά. Τώρα μάλιστα με το μεγάλωμα της πατρίδος μας επιθυμώ περισσότερο να αφοσιωθώ αποκλειστικώς εις την υπηρεσίαν της ωραίας επιστήμης, της οποίας υπήρξατε δημιουργός εν Ελλάδι. Δεν έπαυσα από του να αποβλέπω λοιπόν εις την απόσπασίν μου ως ταξινόμου ή βοηθού ταξινόμου εις το Λαογραφικόν Αρχείον*²³.

Με τον νόμο 2093 της 9-3-1920 έγινε πρόβλεψη για αύξηση του προσωπικού (δύο ταξινόμοι, έξι επίκουροι ταξινόμοι) και για κονδύλια για τις λαογραφικές αποστολές του διευθυντή και των ταξινόμων. Προτάθηκαν συγκεκριμένα πρόσωπα από την Επιτροπή: Γεώργιος Ν. Πολίτης και Γαλάτεια Καζαντζάκη ως ταξινόμοι, Στυλιανός Βίος και Ιωάννης Μπακόπουλος ως επίκουροι ταξινόμοι.

Η διεύθυνση του Αρχείου από τον Στίλπ. Κυριακίδη εκείνο το διάστημα πρακτικά τουτίζεται με τις οδηγίες του Ν. Γ. Πολίτη. Είναι χαρακτηριστικό το γράμμα του της 18ης Ιουλίου 1920, το οποίο απευθύνει στη σύζυγο του δασκάλου του: *Σεβαστή μοι κ. Μαρία, γράφω σε σας, διότι φοβούμαι μήπως ταραξώ τον σεβαστόν μου διδάσκαλον και σας παρακαλώ να φροντίσετε να βρήτε κατάλληλον ευκαιρίαν να του ανακοινώσετε τα κατωτέρω. Ακολουθεί μια πλήρης έκθεση του θέματος των διορισμών προσωπικού στο Αρχείο, των πολιτικών πιέσεων που ασκούνται και των χειρισμών του. Αναφέρεται αναλυτικά στο αίτημα πρόσληψης της Γαλάτειας Καζαντζάκη και ονομαστικά στον Γεώργιο Πολίτη και στο ζήτημα του Μέγα, διά το οποίον ο κ. καθηγητής στενοχωρείται τόσο πολύ, θα σας παρακαλέσω να μεσολαβήσετε κοντά του καμιά κατάλληλη στιγμή για να κάμωμε μια συνεδρίαση προτού να φύγη και ο Κουγέας και να υποβάλουμε τας προτάσεις και να τελειώνει η υπόθεσις. Αν χρειασθεί τίποτε, ειδοποιήσατέ με. Επρόκειτο σήμερα να έλθω να σας ιδώ, αλλ' επειδή φοβούμαι μήπως αναγκασθώ να του ομολογήσω σχετικά και τον στενοχωρήσω, αναβάλλω την επίσκεψή μου δι' άλλην ημέραν, έως ότου μου*

23. Μετά την απάντηση του Ν. Γ. Πολίτη, ο οποίος προφανώς αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο της απόσπασης και εν όψει της ψήφισης νομοσχεδίου για την αύξηση του προσωπικού του Αρχείου, ο Δ. Λουκόπουλος επανέρχεται με επιστολή στις 3 Δεκεμβρίου 1919 παρακαλώντας τον Πολίτη να δώσει σχετική σύσταση στον υπουργό Παιδείας.

γράφετε. Με άπειρον σεβασμόν, Στίλπων Κυριακίδης.

Το πρόβλημα της στελέχωσης του Αρχείου, δεδομένης της απώλειας του ιδρυτή του τον Ιανουάριο του 1921, μετά και την εκλογή του Στίλπ. Κυριακίδη στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, είναι ιδιαίτερα οξύ. Δύσκολα μπορούσε να γίνει προγραμματισμός, καθώς το επιστημονικό προσωπικό –οι επίκουροι ταξινομοί– δεν ήταν μόνιμοι, αλλά αποσπασμένοι από την Εκπαίδευση, και ανά πάσα στιγμή μπορούσαν να ανακληθούν. Για παράδειγμα, το 1925 ο αριθμός των επίκουρων ταξινομών μειώθηκε σε τρεις με απόφαση της Επιτροπής Οικονομικών. Η Εφορευτική Επιτροπή (πρόεδρος ο αρχαιολόγος Χρήστος Τσουντας) προτείνει τη διατήρηση των Γ. Αποστολάκη, Γ. Α. Μέγα και του δημοδιδασκάλου Δ. Αποστολίδη στις εν λόγω θέσεις. Οι συνεχείς αλλαγές της σύνθεσης της Εφορευτικής Επιτροπής συνετέλεσαν σε μια πολύ χαλαρή εποπτεία του έργου του Αρχείου και, όταν αποχώρησε ο Στίλπ. Κυριακίδης από τη διεύθυνση, επιβάρυναν πολύ τη λειτουργία του. Είναι ίσως ενδεικτικό της εκτίμησής του ότι, όταν τον Ιούνιο του 1925 ο Κυριακίδης παίρνει άδεια ένα μήνα για να πάει περιοδεία στη Μακεδονία και στη Θράκη, προσκεκλημένος από τον Σύνδεσμο των Μακεδόνων Φοιτητών, δι' ευνοήτους εθνικούς σκοπούς, αφήνει την επίβλεψη των εργασιών του Αρχείου στον Γ. Α. Μέγα. Η υπαγωγή του Αρχείου στην Ακαδημία Αθηνών –το 1926– σε μια πρώτη φάση δεν βελτίωσε την κατάσταση. Την ίδια περίοδο έγιναν σκέψεις ο Κυριακίδης να διευθύνει τις εργασίες του Αρχείου από τη Θεσσαλονίκη ή ακόμη και να μεταφερθεί εκεί η υπηρεσία. Τον Ιανουάριο του 1930 το προσωπικό του Αρχείου περιορίστηκε μόνο σε δύο μόνιμους και ένα έκτακτο υπάλληλο. Έτσι ο διευθυντής Πέτρος Φουρίκης (1932-1936) παρά τις προσπάθειές του δεν μπόρεσε να επιτύχει την εύρυνσιν και προαγωγήν των εργασιών αυτού..., κατά την έκφραση του Στίλπ. Κυριακίδη²⁴.

Το επιστημονικό έργο

Παρά τα προβλήματα, όπως προκύπτει από το «Βιβλίον Λαογραφικής Ύλης» του Λαογραφικού Αρχείου, η εργασία ταξινόμησης του λαογραφικού υλικού ξεκινά αμέσως μόλις παραλαμβάνεται το πρώτο χειρόγραφο, στις 5

24. Στη νεκρολογία του Π. Φουρίκη, ο Στίλπ. Κυριακίδης καταλογίζει στην Ακαδημία αδιαφορία για την τύχη του Αρχείου. Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, «Πέτρος Α. Φουρίκης (1878-1936)», *Λαογραφία* IB' (1938-1948), σ. 303-305. Βλ. επίσης Στίλπ. Π. Κυριακίδης, «Ανακοινώσεις και αγγέλματα. (Ίδρυσις Λαογραφικού Αρχείου)», *Λαογραφία* IA' (1934-1937), σ. 678-680.

Ιουλίου 1918. Στην έκθεσή του για το επιστημονικό έργο του Αρχείου κατά το έτος 1918, ο Ν. Γ. Πολίτης σημειώνει: *Προς περισυναγωγήν νέου υλικού ουδέν ήτο δυνατόν να γίνη, περιορίσθησαν δ' αι εργασίαι εις την αντιγραφήν και ταξινόμησιν λαογραφικού υλικού αποκειμένου εν χειρογράφοις*²⁵, ορισμένα από τα οποία είχαν παραχωρηθεί από τον ίδιο τον Πολίτη και άλλα προέρχονταν από το αρχείο του Ιστορικού Λεξικού, πράγμα που δείχνει τη σημασία που έδινε στη συλλογή λαογραφικού υλικού από το επιστημονικό προσωπικό του Αρχείου. Έτσι ο Στίλπ. Κυριακίδης ασχολήθηκε με τη συγγραφή οδηγιών για τους *εκτός του Λαογραφικού Αρχείου συνεργάτας*, ενώ οι επίκουροι ταξινομητές ασχολήθηκαν με τη σύνταξη ευρετηρίου των παραδόσεων (Γιάννης Αποστολάκης) και αποδελτίωσαν παροιμίες, άσματα, παραμύθια, καθώς και άλλο υλικό, ανάμεσα στο οποίο εμφανίζονται και ειδήσεις για τους βίους, την κατοικία, τα ενδύματα και την τροφή.

Στα επόμενα χρόνια και ως το 1933, η λαογραφική ύλη που ταξινομήθηκε με τρόπο λεπτομερή αφορούσε κυρίως τα αινίγματα, τα άσματα, τα παραμύθια (η αποκλειστική ασχολία του Γ. Α. Μέγα από το 1920 ως το 1927, που αναχωρεί για τη Γερμανία, όπου πραγματοποίησε σπουδές Κλασικής Φιλολογίας και Λαογραφίας ως το 1930), τις παροιμίες, τα τοπωνύμια. Για όλα τα άλλα είδη, στα οποία περιλαμβάνονται και οι βίοι, τα ενδύματα, η κατοικία, η τροφή, αλλά και θέματα όπως η κοινωνική οργάνωση, ο γάμος και οι μαγικές συνήθειες, η ταξινόμησης *εγένετο άδραμερώς διαιρεθείσης απλώς της ύλης κατά τα ανωτέρω αναγραφόμενα λαογραφικά κεφάλαια*²⁶. Πρόκειται για μια κατάταξη κατά θέματα («λημματογραφική» (itemized) κατά την Άλκη Κυριακίδου), η οποία στο μέλλον θα εξελισσόταν σε μια πολύ αναπτυγμένη μέθοδο ταξινόμησης αλλά και συλλογής-έρευνας του λαογραφικού υλικού²⁷. Μια

25. Ν. Γ. Πολίτης, *Έκθεσις των κατά το Λαογραφικόν Αρχείον πεπραγμένων από της ιδρύσεως αυτού μέχρι τέλους του έτους 1918*, Παράρτημα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αρ. φύλλου 36, 11 Φεβρουαρίου 1919, σ. 238.

26. Π. Φουρίκης, *Έκθεσις των κατά το Λαογραφικόν Αρχείον πεπραγμένων (1918-1933)*, υπηρεσιακή έκθεση της 10-5-1933, σ. 14.

27. Σήμερα η θεματική ταξινόμηση του λαογραφικού υλικού είναι γνωστή κυρίως από την καταχρηστική χρήση της, που εν μέρει συνεχίζεται ακόμη, αλλά και από την έντονη κριτική –και εν πολλοίς επιστημονικά αντιπαραγωγική– που ασκήθηκε για τις αδυναμίες της –πολύ συχνά από επιστήμονες που δεν είχαν εντρυφήσει αρκετά στην θεωρία και τη μέθοδο της Λαογραφίας. Για μια παραγωγική κριτική της θεματικής ταξινόμησης βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας. Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1978, κυρίως στις σ. 110, 152-153. Στο βιβλίο αυτό, που αποτελεί αναμφίβολα πέρα από μια κριτική θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας και ένα εργαλείο

καλή πηγή για τις εργασίες του Αρχείου εκείνη την περίοδο είναι η διδακτορική διατριβή του Γ. Α. Μέγα του 1925, που δημοσιεύτηκε στον Θ' τόμο της *Λαογραφίας*²⁸. Το κείμενο δομείται με μια παράθεση πληροφοριών και κάθε φορά γίνεται αναφορά σ' εκείνον που έθεσε υπόψιν του την πληροφορία, τις περισσότερες δε φορές πρόκειται για συναδέλφους του στο Αρχείο.

Οι λαογραφικές αποστολές και η «πολιτική των ερωτηματολογίων»

Είναι φανερό ότι η προσέγγιση του υλικού πολιτισμού χωρίς κάποιας μορφής επιτόπια έρευνα από καταρτισμένους επιστήμονες καθίσταται ιδιαίτερα προβληματική. Τα στελέχη του Αρχείου ήρθαν αντιμέτωποι με το πρόβλημα, καθώς από την ίδρυσή του έως το 1933 έγιναν μόνο οκτώ λαογραφικές αποστολές. Η πρώτη αποστολή, διάρκειας πενήντα ημερών, πραγματοποιήθηκε από τον Στίλπ. Κυριακίδη στη Θράκη το 1920. Στις 2 Σεπτεμβρίου ο Κυριακίδης γράφει από τη Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή) στον Πολίτη:

Μόλις επέστρεψα από μίαν περιοδείαν ανά τα χωρία Γκιουμουλτζίνης και Ξάνθης. Έφθασα μέχρι Μπουλούστρας παρά τα αρχαία Άβδηρα. Εξέταζον πάντοτε τα σπίτια, γεωργικά εργαλεία και πανηγύρεις μετά θυσιών, παρατηρώ δε ότι εις όλην την περιφέρειαν την οποίαν διέτρεξα υπάρχει ομοιογένεια και λαογραφική και γλωσσική. Παραδόσεις επίσης συνέλεξα σχετικές προς τα χωρία και τα παρακείμενα ερείπια αρκετά περίεργους και μερικά δε τοπωνύμια χωρίων παλαιά, τα οποία σήμερον έχουσιν αντικατασταθή διά τουρκικών, δύνανται όμως να επανέλθουν δι' αποφάσεως της Επιτροπής.

Πιο κάτω αναφέρεται στις συνθήκες διεξαγωγής της αποστολής του: *Δυστυχώς χάνω τον περισσότερον καιρόν με το ταξίδι. Η συγκοινωνία είναι ελεεινή. Αναγκάζομαι να παρακαλώ, να περιμένω ώρες τους χωρικούς πότε θα τελειώσουν τη δουλειά τους και πότε θα τους έρθει η όρεξη για να μου δώσουν το γαϊδούρι τους, για να μπορέσω να πάω από χωριό σε χωριό και συνεχίζει εξηγώντας ότι την επομένη ημέρα θα πάει στη Μαρώνεια και στη συνέχεια στις Φέρες, το Σουφλί και το Διδυμότειχο. Η κόπωση του εθνογράφου, η σταθερή, πολιτική θα έλεγα, στάση του σε σχέση με την πραγματικότητα που με-*

προβληματισμού και μεθόδου, δεν παρουσιάζεται όλο το εύρος της ταξινομικής εργασίας του Γ. Α. Μέγα, όπως διατυπώθηκε στο κλασικό έργο του *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας*, το οποίο αποτελεί προϊόν της ιδιαίτερα αναπτυγμένης ταξινομικής εργασίας του Λαογραφικού Αρχείου κατά τις δεκαετίες του 1930 και 1940.

28. Γ. Α. Μέγας, «Βιβλίον ωμοπλατοσκοπίας εκ κώδικος της Εθνικής Βιβλιοθήκης Αθηνών», *Λαογραφία* Θ' (1925), σ. 3-51.

λετά (η πρότασή του για την αλλαγή των τοπωνυμίων), η πλάγια –μη συμμετοχική– παρατήρηση, αποτυπώνονται σε αυτό το απόσπασμα της επιστολής.

Ο Στίλπ. Κυριακίδης έχει πλήρη συνείδηση του προβλήματος, όταν γράφει στην έκθεση πεπραγμένων του 1924: *Εκεί όπου κυρίως υστερεί το Λ.Α. είναι η συλλεκτική εργασία* και ζητάει την *έγκρισιν αποστολών*²⁹. Οι υπόλοιπες αποστολές του Αρχείου έλαβαν χώρα κατά τα έτη 1927, 1928, 1929 και 1931. Τέσσερις από αυτές (1927, 1928, 1929, 1931) αφορούσαν αποστολές του Δ. Λουκόπουλου στην Αιτωλοακαρνανία (Αγραφα, Ξηρόμερο, Βάλτο) και Δωρίδα με σκοπό τη συλλογή υλικού, που αφορούσε κυρίως τον ποιμενικό βίο. Ας σημειωθεί ότι δύο από αυτές έγιναν χωρίς οικονομική αποζημίωση... Ο Λουκόπουλος έκανε άλλες τρεις αξιοσημείωτες αποστολές το καλοκαίρι του 1933 στο Σούλι (Κ.Λ., χφο 976), το 1934 στα Χάσια (Κ.Λ., χφο 981) και το 1935 στο Ρουμλούκι Ημαθίας και τα Πιέρια (Κ.Λ., χφο 984)³⁰.

Αυτή ήταν η κατάσταση της έρευνας σε σχέση με τις δυνατότητες που υπήρχαν. Ας δούμε πώς τη διαχειρίστηκε ο Στίλπων Κυριακίδης ως πρώτος διευθυντής του Αρχείου από το 1918 ως το 1926 αλλά και λίγο αργότερα. Ο Στ. Κυριακίδης εξέδωσε το πρώτο συστηματικό εγχειρίδιο Λαογραφίας, την *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α΄. Μνημεία του λόγου*, το 1922. Πρόκειται για το Α΄ μέρος ενός έργου, το οποίο θα αναφερόταν και στον υλικό βίο στο Β΄ μέρος του, το οποίο όμως δεν γράφτηκε ποτέ³¹. Παρότι ο ίδιος δεν έγραψε παρά ελάχιστες μελέτες για τον υλικό πολιτισμό, όπως επισημαίνει ο Στ. Παπαδόπουλος, *οι εκτενείς κριτικές του Κυριακίδη για τις εργασίες που αναφέρονταν στο «φυσικό βίο» δείχνουν το ενδιαφέρον του και τη γνώση του γι' αυτόν, την έκταση της ενημέρωσής του και την ευρύτητα των απόψεών του*³². Ο Στίλπ. Κυριακίδης είναι ο συγγραφέας μιας εγκυκλίου προς τους εκπαιδευτικούς για τη συλλογή λαογραφικής ύλης, το 1921, αλλά και των «Οδηγιών», το 1927, στις οποίες ακολουθεί το διάγραμμα του άρ-

29. Βλ. *Έκθεσις Ζ'*, 1924, και Π. Φουρίκης, *ό.π.*, σ. 27.

30. Για την αποστολή του Δ. Λουκόπουλου στα Χάσια βλέπε και παρακάτω. Ο Χαρίλαος Σακελλαριάδης, εκπαιδευτικός αποσπασμένος από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, πραγματοποίησε δύο αποστολές στην επαρχία Γορτυνίας το 1928 και το 1929 (Χαρ. Σακελλαριάδης, Κ.Λ., χφο 926, επαρχία Γορτυνίας, 1928 και Κ.Λ. χφο 976, επαρχία Γορτυνίας, 1929). Βλ. επίσης Ευάγγ. Καραμανές (επιμ.), *Λαογραφικές καταγραφές στο Βαλτεσινικό Γορτυνίας. Μύθοι ζωών, παραμύθια και τραγούδια*, Κέντρον Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2009.

31. Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία, μέρος Α΄. Μνημεία του Λόγου*, τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1922, σ. 446. Είναι χαρακτηριστικό ότι το βιβλίο φέρει τον αριθμό 3 στη σειρά δημοσιευμάτων του Λαογραφικού Αρχείου, ενώ ο αριθμός 4 παραμένει κενός.

32. Βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σ. 16.

θρου του Ν. Γ. Πολίτη και όπου η αναφορά στον υλικό βίο είναι περιορισμένη³³. Στις «Οδηγίες» ο Κυριακίδης, αφού εκθέσει μέσα σε δέκα σελίδες (σ. 5-15) το διάγραμμα που προσδιορίζει *Τι πρέπει ο συλλογεύς να συλλέξει*, συνεχίζει (σ. 15-19) με οδηγίες για το *Πώς πρέπει να συλλέξει ο συλλογεύς*, όπου δηλώνει ότι ο τρόπος της συλλογής είναι το μόνον πράγμα, το οποίο δεν διδάσκεται και αποδίδει την επιτυχία της συλλογής στη φυσική δεξιότητα, στον ενθουσιασμό και στην αγάπη του συλλογέα για τη ζωή του λαού και τη γλώσσα του. Εκτός όμως από αυτές τις αρετές του συλλογέα ο Στίλπ. Κυριακίδης αναλύει τους καθορισμένους παράγοντες, που σχετίζονται με την πρακτική της συλλογής, που είναι: α) η εκλογή των προσώπων, από τα οποία θα αντληθεί το υλικό και β) ο τρόπος της συλλογής. Όσον αφορά τα πρόσωπα των πληροφορητών τα διακρίνει ανάλογα με τον βαθμό εξοικειώσής τους με τον νεώτερο ευρωπαϊκό πολιτισμό. Έτσι, για παράδειγμα, οι ηλικιωμένες γυναίκες, οι λιγότερο μορφωμένοι και αυτοί που δεν ταξιδεύουν αντιπροσωπεύουν καλύτερα την παλαιότεραν και ακραιφνεστέραν επιτοπίαν παράδοσιν. Τονίζει όμως πως ο συλλογεύς δεν πρέπει να παραμελεί και τους νεώτερους, γιατί σκοπός της συλλογής και της λαογραφικής και της γλωσσικής δεν πρέπει να θεωρήται μόνον η αναζήτησις και η αποθησαύρισις των λειψάνων του παρελθόντος, αλλ' η αναπαράστασις του όλου βίου και της γλώσσας του ελληνικού λαού, όπως έχει σήμερα. Επισημαίνει επίσης ότι ο συλλογεύς πρέπει να συσχετίζει το υλικό του με το πρόσωπο του πληροφορητή και τα χαρακτηριστικά του, δηλ. ηλικία, επάγγελμα, μορφωση, τόπο γέννησης και καταγωγής και με την έκτασιν κάθε στοιχείου στο σύνολο της κοινωνίας ή σε κάποια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Σχετικά με τον τρόπο της συλλογής, αφού αναφερθεί στην ανάγκη ο συλλογέας να διαθέτει μια γενική λαογραφική και γλωσσική παιδεία, περιγράφει δύο μεθόδους την *ερωτηματική*, που συνίσταται στις ερωτήσεις του συλλογέα, αλλά και στον τρόπο που τις θέτει, και την *ακροαματική*, καθώς, όπως γράφει, *δύναται κανείς να συλλέξει και απλώς ακροώμενος και παρακολουθών συνεχώς και μετά προσοχής τον βίον και την γλώσσαν του λαού*. Ο Στίλπ. Κυριακίδης κάθε άλλο παρά ανυποψίαστος ήταν όσον αφορά την πρακτική της επιτόπιας συλλογής υλικού. Συνεχίζοντας, γράφει ότι η ακροαματική μέθοδος έχει το πλεονέκτημα ότι φθάνει στο πλέον αυθόρμητον, πλέον ειλικρινές και πλέον αληθές και γνήσιον, αλλά έχει και το ελάττωμα ότι ο συλλογέας μπορεί να συλλέξει ό,τι τυχαίο πέσει στην αντίληψή του, γι' αυτό συνιστά τη χρήση και των δύο

33. Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, «Εγκύκλιος προς τους λειτουργούς της μέσης και δημοτικής εκπαίδευσως διά την συλλογὴν λαογραφικῆς ὕλης», *Λαογραφία* Η' (1921), σ. 236-239 και *Οδηγίαι διά την συλλογὴν του δημώδους λαογραφικοῦ και γλωσσικοῦ υλικού*, Σύλλογος Μακεδονικῶν και Θρακικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1927.

μεθόδων συμπληρωματικά, αναλόγως των περιστάσεων και του υλικού: *Πράγματα και λέξεις συνδεδεμένες προς αυτά δύναται ευκόλως να συλλέξη δι' ερωτήσεων, ιδέας, δοξασίας και τρόπους εκφράσεως θα συλλέξη μόνον παρακολουθών μετά προσοχής και εκ του αφανούς την ζωήν και την γλώσσαν του λαού.*

Στη συνέχεια υπό τον τίτλο *Πώς πρέπει να καταγράφη ο συλλογεύς το συλλεγόμενον* (σ. 19-22) δίνει ειδικές οδηγίες, για να επιτευχθεί η ακρίβεια και η σαφήνεια της περιγραφής. Θα παραλείψω τις –πολύ μεγαλύτερες σε έκταση– φιλολογικού χαρακτήρα οδηγίες για τη συλλογή των ασμάτων, παροιμιών, παραδόσεων, παραμυθιών, καθώς και των στοιχείων του γλωσσικού θησαυρού, για να εστιάσω την προσοχή μου *εις τας περιγραφάς πράξεων, πραγμάτων και όντων (ζώων, φυτών κ.λπ.)*, όπου το πράγμα είναι δυσκολώτερον... Συνιστά η περιγραφή να είναι λιτή, απέρिटτος, ακριβής και σαφής, όπου δε πρόκειται περί πραγμάτων (σπίτια, σκεύη, ενδύματα, πλοία κ.τ.λ.), να παρατίθεται η εικών του περιγραφόμενου πράγματος, ει δυνατόν η φωτογραφική, και, αν αυτό δεν είναι δυνατό, *εν απλούν σχεδιάσμα είναι πάντοτε απαραίτητον*. Θεωρεί απαραίτητη τη χρήση του επιστημονικού και του κοινού ονόματος για τα φυτά και τα ζώα και την πρόσβαση σε σχετικό λεξικό. Όταν ο συλλογέας δεν είναι σε θέση να τα ταξινομήσει, *πρέπει να αποστέλλη αυτό το έντομον αποξηραμένον ή χαρακτηριστικά μέρη του φυτού, φύλλα, άνθη κ.λπ.*

Εκπονώντας και τελειοποιώντας αυτές τις οδηγίες προς τους ερασιτέχνες κυρίως συλλογείς λαογραφικού υλικού, δεδομένης της έλλειψης κρατικής ενίσχυσης για την κατάρτιση επιστημονικού προσωπικού που θα στελέχωνε τους ερευνητικούς φορείς, ο Κυριακίδης συνεχίζει την πρακτική, που είχε εγκαινιάσει ο Πολίτης, και της δίνει νέα δυναμική. Η «πολιτική των ερωτηματολογίων» θα έχει, όπως γνωρίζουμε, ένα λαμπρό αλλά και αμφιλεγόμενο μέλλον. Οι πληροφορίες που συλλέγονταν μ' αυτό τον τρόπο είναι συχνά ελλειπτικές και σε ορισμένες περιπτώσεις ανακριβείς. Όταν είχε πλέον αποκτηθεί αξιόλογη εμπειρία στην έρευνα με ερωτηματολόγια, σημαντικές και αξιόπιστες εργασίες του Κέντρου Λαογραφίας, όπως ο Λαογραφικός Άτλαντας στη δεκαετία του 1960-1970, ήρθαν σε πέρας με την εκτεταμένη χρήση ερωτηματολογίων. Επίσης αυτή η «πολιτική» έφερε στο Λαογραφικό Αρχείο ένα μεγάλο αριθμό αξιόλογων χειρογράφων λαογραφικών συλλογών, που κατατάχθηκαν δίπλα στα προϊόντα των λαογραφικών αποστολών των συντακτών του³⁴.

34. Βλ. Δ. Β. Οικονομίδης, «Λαογραφικός Άτλας», Αθηνά 73-74 (1972-1973), σ. 20-26, Γ. Α. Μέγας, «Ανακοίνωσις. 3ον Διεθνές Συνέδριον προς έκδοσιν Εθνολογικού Άτλαντος της Ευρώπης εις Helsinki της Φιλανδίας (11-14 Μαΐου 1970)», Λαογραφία ΚΖ' (1971),

Στις δεκαετίες του 1920 και του 1930 ο Στίλπ. Κυριακίδης θα αναθεωρήσει το διάγραμμα του δασκάλου του για τη διαίρεση της λαογραφικής ύλης *σε μνημεία του λόγου και κατά παράδοσιν πράξεις ή ενεργείες* και θα προχωρήσει στη διαίρεση *επί τη βάσει της φύσεως των εκδηλώσεων του λαϊκού πολιτισμού, εις εκδηλώσεις δηλονότι Α') φυσικάς Β') πνευματικάς και Γ') κοινωνικάς*. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι ενέργειες που αναφέρονται στη φυσική ζωή των ατόμων (τροφή, ένδυμα, κατοικία) και οι τέχνες (όπως το κυνήγι, η γεωργία, η κτηνοτροφία, η υφαντική κλπ.), αλλά και *όλαι και συνθήκως ονομαζόμεναι βάνανσοι τέχναι* σύμφωνα με τη διατύπωσή του στην εισαγωγή της δεύτερης έκδοσης του προαναφερθέντος έργου του *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α'. Μνημεία του λόγου* το 1965³⁵. Στη δεύτερη μα-

σ. 339-341, S. Imellos, «Die erntegeräte in Griechenland», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας* ΚΓ' (1973-1974), σ. 10-16, Στ. Δ. Ήμελλος, «Ανακοίνωσις. 5ον Διεθνές Συνέδριον προς έκδοσιν Εθνολογικού Άτλαντος της Ευρώπης εις Visegrad της Ουγγαρίας, (23-28 Σεπτεμβρίου 1974)», *Λαογραφία* ΚΘ' (1974), σ. 371-373, Στ. Δ. Ήμελλος, «Ανακοίνωσις. 6η Διεθνής Σύνοδος διά τον Εθνολογικόν Άτλαντα της Ευρώπης και των γειτονικών χωρών», *Λαογραφία* Δ' (1975-1976), σ. 389-390, Στ. Δ. Ήμελλος, «Ο Άτλας της Ελληνικής Λαογραφίας και οι χειμερινές περιοδικές πυρές στον βορειοελλαδικό χώρο», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας* ΚΕ' (1977-1980), σ. 3-12, M. Zender (Red.), *Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, Band 1, Die Termine der Jahresfeier in Europa*, Göttingen 1980, όπου δημοσιεύεται κείμενο των Στ. Δ. Ήμελλου και Δ. Β. Οικονομίδου για τον ελληνικό λαογραφικό Άτλαντα (σ. 20-23), Την πορεία εκτέλεσης του έργου μπορεί να παρακολουθήσει κάποιος μελετώντας τα σχετικά με την εκπόνηση του Άτλαντα έγγραφα, που φυλάσσονται στο Αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας. Βλ. επίσης την ψηφιακή έκδοση του Άτλαντα, που περιλαμβάνεται στην ψηφιακή εφαρμογή *Άτλας της Ελληνικής Λαογραφίας* (επιστημ. υπεύθυνη: Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, επιμέλεια: Ευάγγ. Καραμανές) και εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Έργου «Ανάπτυξη Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας», Κέντρον Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2008, όπου και εισαγωγικό κείμενο σχετικά με το ιστορικό, τους στόχους και το περιεχόμενο του Άτλαντα: Ευάγγ. Καραμανές, *Ο «Άτλας της Ελληνικής Λαογραφίας» του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*.

35. Όπως αναφέρει στο προεισαγωγικό του σημείωμα στην έκδοση αυτή ο τότε διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου Γ. Κ. Στυριδάκης, ο οποίος είχε εισηγηθεί και την πραγματοποίησή της, ο Στίλπ. Κυριακίδης άρχισε την επεξεργασία της κατά το 1963. Λόγω του ότι μετά από λίγο ασθένησε, δεν στάθηκε δυνατό να ανασυντάξει το σύνολο του έργου και περιορίστηκε κυρίως *εις την εισαγωγήν και εν μέρει εις το κεφάλαιον περί δημοτικών ασμάτων*. Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α'. Μνημεία του λόγου*, Έκδοσις Β', εν Αθήναις 1965, σ. ζ', 42. Η διαφοροποίηση στη οργάνωση των λαογραφικών θεμάτων ανιχνεύεται ήδη στην πρώτη έκδοση της *Ελληνικής Λαογραφίας*, το 1922 (και οι δύο εκδόσεις έγιναν από το Λαογραφικό Αρχείο), όπου γίνεται λόγος για τον φυσικό βίο (τροφή, στέγη, ένδυμα, οι σχετιζόμενες με αυτά τέχνες, που αποτελούν τη βιοτεχνία), τον ψυχικό βίο (γλώσσα, καλές τέχνες, μύθος, έθιμα, θρησκεία, επιστήμη) και τον κοινωνικό

ζί με τη θρησκεία (μύθους και λατρεία), τη φιλοσοφία (διδασκτικούς μύθους, παροιμίες) και την επιστήμη (δημώδη ιατρική, δοξασίες περί φυτών, ζώων και μετεώρων) κατατάσσει τις καλές τέχνες, δηλαδή τη λαϊκή λογοτεχνία (άσματα, παραμύθια κ.ά.), τη μουσική, τον χορό αλλά και την γλυπτική, την γραφική και την ποικιλτική. Στην τρίτη κατηγορία ταξινομεί την κοινωνική και κοινοτική οργάνωση, τον γάμο, την ανατροφή του παιδιού και το εθιμικό δίκαιο.

Η οργάνωση των λαογραφικών θεμάτων από τον Στίλπ. Κυριακίδη, πρακτικά ο ορισμός του γνωστικού αντικείμενου της Λαογραφίας, όσον αφορά ειδικά την μελέτη του υλικού πολιτισμού διαφοροποιείται από αυτή του Ν. Πολίτη κυρίως στο σημείο που τον αυτονομεί, εισηγούμενος έτσι ένα πιο μεθοδικό εργαλείο εργασίας για το πεδίο αυτό. Ο Στ. Κυριακίδης γράφει ότι *η διαίρεσις ... εις διαφόρους κατηγορίας δεν πρέπει να θεωρηθεί ως απόλυτος, ουδ' εκάστη κατηγορία ως τι εντελώς κεχωρισμένον και αυτοτελές. Διότι όλαι αι κατηγορίαι είναι εκδηλώσεις μιας ενιαίας και αδιαιρέτου ζωής και ψυχής και διά τούτο πολλάκις υφίστανται την επιδράσιν αλλήλων, διασταυρώνονται, μεταπίπτουσιν εις αλλήλας και πολλάκις συγχέονται και αποτρέπει από το να μελετώνται καθ' εκάστην εντελώς κεχωρισμένως, χωρίς την μελέτην αυτών να συνοδεύει και η επιστήμη όλων των άλλων και ιδία η βαθύτατη γνώσις της κοινής πασών τούτων πηγής της λαϊκής ζωής*³⁶

Οι εκδόσεις του Λαογραφικού Αρχείου: η περίπτωση του Δημητρίου Λουκόπουλου

Τα παραπάνω και οι εκτενείς κριτικές του Στίλπ. Κυριακίδη για εργασίες που αναφέρονται στον *φυσικό βίο* δείχνουν το ενδιαφέρον του γι' αυτό το πεδίο της Λαογραφίας. Ο Στ. Παπαδόπουλος επισημαίνει ότι το 1925 μπορεί να θεωρηθεί ως το έτος γεννήσεως της εθνογραφικής τάσης στην ελληνική Λαογραφία, καθώς εκδίδονται οι *Αιτωλικά οικήσεις* του Δημητρίου Λου-

βίο (κοινωνική οργάνωση και δίκαιο) (βλ. σ. 18-19). Βέβαια τα επιμέρους πεδία της Λαογραφίας πρακτικά παραμένουν ίδια με αυτά του Πολίτη. Ο Στίλπ. Κυριακίδης ακολουθεί την οργάνωση αυτή της λαογραφικής ύλης στο άρθρο του «Λαϊκή ζωή» στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμ. Γ, Πυρσός, Αθήνα 1934, σ. 811-850. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα μέρη του άρθρου που αναφέρονται στη *Λαϊκή τέχνη* έχουν γραφεί από την Αγγελική Χατζημιχάλη.

36. Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία...*, όπ., σ. 43. Είναι χαρακτηριστικό, όσον αφορά στις αντιλήψεις του για τον υλικό βίο, ότι ο Κυριακίδης διατηρεί τη διάκριση του Πολίτη για τις καλές και τις βάνανυες τέχνες.

κόπουλου με αριθμό 5 στη σειρά εκδόσεων του Λαογραφικού Αρχείου³⁷, αλλά και η *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη. Σκύρος* της Αγγελικής Χατζημιχάλη. Ο Στίλπ. Κυριακίδης γράφει την εισαγωγή στο έργο του Δ. Λουκόπουλου και μια επαινετική κριτική για το έργο της Αγγ. Χατζημιχάλη³⁸. Προλογίζοντας το έργο του Δ. Λουκόπουλου, αφού διαπιστώσει την υστέρηση της έρευνας στη μελέτη των *λαϊκών οικήσεων* στην Ελλάδα, καθώς *ουδεμία απολύτως συνθετικώτερα μέχρι τούδε εργασία είδε το φως* διά την διάκρισιν κατά γεωγραφικά περιφερείας *ωρισμένων τύπων και την ανίχνευσιν της σχέσεως και της εξελίξεως αυτών*, αίτημα εμπνευσμένο από την αρχαιολογική σκέψη της εποχής, παρότι πολλοί συγγραφείς παρέχουν *πλήθος πληροφοριών*, ανοίγει το πεδίο έρευνας στους αρχιτέκτονες: *Τοιαύτας μελέτας πλήρεις και τελείας μόνον παρά των Ελλήνων αρχιτεκτόνων δικαιούμεθα να αναμένωμεν, όσοι προς τας αρχιτεκτονικάς αυτών γνώσεις συνδυάζουν και βαθύ προς την εγχώριον τέχνην αίσθημα και λαογραφικόν ενδιαφέρον γενικώτερον*. Αναφέρεται έτσι στο έργο του Αριστ. Ζάχου. Άλλωστε τα σχέδια και οι εικόνες της έκδοσης είναι του Δ. Πικιώνη, ο οποίος έδωσε και οδηγίες στον Δ. Λουκόπουλο. Στην τελευταία παράγραφο της εισαγωγής ο Στίλπ. Κυριακίδης αποκαλύπτει ότι το μέρος που αφορά τις τροφές γράφτηκε μετά από δική του παροίνεση και στη συνέχεια αναφέρεται στον τρόπο που αντιλαμβάνεται τη λαογραφική καταγραφή και τη σημασία της: *Εις τας οικήσεις ο κ. Λουκόπουλος προσθέτει και δύο ακόμη κεφάλαια περί σκευών και τροφών εν Αιτωλία, και ταύτα τη υποδείξει του Λαογραφικού Αρχείου. Ίσως ο Έλλην αναγνώστης εύρη εν αυτοίς πράγματα πολύ κοινά. Αλλά διά τον ξένον είναι ταύτα αναγκαία. Έπειτα πρέπει τέλος πάντων κάπου να αναγραφούν και τα κοινά και πρέπει να σημειωθούν και τα έτι κοινότερα σήμερον, τα επείσακτα, τα οποία βαθμυδόν εκτοπίζουν ιθαγενή στοιχεία παλαιότερα. Το τελευταίον μάλιστα τούτο έχει γενικωτέραν λαογραφικήν σημασίαν, διότι δεικνύει ακριβώς τους λόγους και*

37. Δημ. Λουκόπουλος, *Αιτωλικαί οικήσεις, σκεύη και τροφαί*, τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1925. Φέρει τον αριθμό 5 στη σειρά των εκδόσεων του Λαογραφικού Αρχείου.

38. Βλ. την εισαγωγή του Στίλπ. Κυριακίδη στο Δ. Λουκόπουλος, *όπ.*, σ. γ'-ζ' και τη βιβλιοκρισία του βιβλίου της Αγγ. Χατζημιχάλη στη *Λαογραφία* Θ' (1926), σ. 269-270. Δεν θα αναφερθούμε σ' αυτό το κείμενο στο έργο της Αγγελικής Χατζημιχάλη, που πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο ειδικής μελέτης. Βλ. τις παρατηρήσεις του Στ. Παπαδόπουλου, *όπ.*, σ. 17-18, και Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη «Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός...», *όπ.* Ο Στίλπ. Κυριακίδης δημοσιεύει κείμενα, που αναφέρονται στον υλικό βίο, και στη *Λαογραφία*. Βλ., για παράδειγμα, Γ. Ι. Σαλβάνος, «Λαογραφικά σύλλεκτα εξ Αργυράδων Κερκύρας», *Λαογραφία* Γ' (1929), σ. 113-163 (ιδίως τις σελίδες 151 έως 161, που αναφέρονται στον γεωργικό βίο) και Κ. Π. Χατζηιωάννου, «Γεωργικά και ποιμενικά Κύπρου», *Λαογραφία* ΙΑ' (1934-1937), σ. 67-111.

τον τρόπον, δι' ους και καθ' ον γίνεται η διείσδυσις και εξάπλωσις νεωτέρων του πολιτισμού στοιχείων και η παραγκώνισις και εξόντωσις των παλαιότερων. Το βιβλίο του Δ. Λουκόπουλου *Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί* εκδίδεται από τον Στίλπ. Κυριακίδη το 1927 (ήταν μέλος της Επιτροπής, που επιμελούνταν των εκδόσεων) στη σειρά της Ιστορικής και Λαογραφικής Βιβλιοθήκης του Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ωφελίμων Βιβλίων, μια σειρά που απευθυνόταν στο ευρύ κοινό και λιγότερο στους ειδικούς. Πράγματι, η επίδραση που άσκησε στη λαογραφική παραγωγή το εθνογραφικό έργο του Δημητρίου Λουκόπουλου ήταν πολύ μεγάλη.

Η παρουσία του Δ. Λουκόπουλου (1874-1943) αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση στα πλαίσια της Λαογραφίας³⁹. Ο Δ. Λουκόπουλος εργάστηκε για πολλά χρόνια ως δάσκαλος (1893-1925), σχεδόν στο σύνολό τους στο κοντινό προς την ιδιαίτερη πατρίδα του Θέρμο (παλαιό Κεφαλόβρυσο) Αιτωλοακαρνανίας. Είδαμε ότι από το 1919 εκδήλωσε ενδιαφέρον να αποσπασθεί στο Λαογραφικό Αρχείο. Το 1925 αποσπάστηκε στο Ιστορικό Λεξικό και το 1926 μετατάχθηκε στο Λαογραφικό Αρχείο. Το 1930 ήταν ο πρώτος συνεργάτης της Μέλπωσ Μερλιέ στο Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο (1930-1933) (το οποίο μετονομάστηκε αργότερα σε Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών - Ίδρυμα Μέλπωσ και Οκτάβιου Μερλιέ), όπου και τελείωσε την καριέρα του το 1941.

Χάρη στην αγροτική καταγωγή του και τη μακρά παρουσία του στον χώρο που ερευνούσε (τη Δυτική Ρούμελη) λόγω της διδασκαλικής του σταδιοδρομίας, ο Δ. Λουκόπουλος είχε μια βαθιά γνώση του ερευνητικού του πεδίου⁴⁰.

39. Τα κυριότερα έργα του είναι: Δ. Λουκόπουλος, *Αιτωλικά οικίσεις, σκεύη και τροφαί*, τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1925 (Β' έκδοση, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1984), *Ποία παιχνίδια παίζουν τα ελληνόπουλα*, Α. Ι. Ράλλης και Σια, Αθήναι 1926, *Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1927, *Ποιμενικά της Ρούμελης*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1930, *Γεωργικά της Ρούμελης*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1938 (Β' έκδοση, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1983).

40. Για το έργο και την εποχή του Δ. Λουκόπουλου βλ. το αφιέρωμα στον Δημ. Λουκόπουλο του περιοδικού «Ελεύθερα Γράμματα», Αθήνα 1947, στο οποίο γράφουν γι' αυτόν οι Δημ. Σ. Λουκάτος, Μέλπω Μερλιέ, Octave Μερλιέ, Κ. Α. Ρωμαίος, Μαν. Τριανταφυλλίδης και όπου περιλαμβάνεται βιβλιογραφία των λαογραφικών και λοιπών δημοσιευμάτων του. Βλέπε επίσης Στίλπ. Κυριακίδης, «Νεκρολογία. Συνεργάται της Λαογραφίας, αποθανόντες κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Δημήτριος Λουκόπουλος, 1874-1943», *Λαογραφία*, ΙΒ' (1938-1948), σ. 601-604, Στ. Παπαδόπουλος, *όπ.*, σ. 18-19, Στ. Δ. Ήμελλος, «Δάσκαλοι και Λαογραφία», στο *Λαογραφικά Ποικίλα*, τόμος Γ', Αθήνα 1994, σ. 268-275 και Μ. Μερακλής, «Εισαγωγή» στο Δ. Λουκόπουλος, *Γεωργικά της Ρούμελης*, *όπ.*

Η εξοκείωση του Δ. Λουκόπουλου με το «πεδίο» της έρευνάς του, η ιδιαίτερη παρατηρητικότητα του, η προσήλωσή του στη λεπτομέρεια και η αφοσίωση του στη διάσωση του λαογραφικού υλικού, δεν τον οδήγησε σε κάποιου είδους θεωρητική διαφοροποίηση σε σχέση με τη συλλογή της λαογραφικής ύλης - άλλωστε δεν διέθετε τη θεωρητική κατάρτιση για κάτι τέτοιο. Στον σύντομο πρόλογο των *Γεωργικών της Ρούμελης* δηλώνει ότι η μελέτη του πρόσφατου παρελθόντος του ελληνικού πολιτισμού είναι απαραίτητη⁴¹. Ο σκοπός του ήταν, όπως επισημαίνει ο Μ. Μερακλής, *η ανακάλυψη της φυσιογνωμίας του Νεοέλληνα χωρικού, και μάλιστα μιας ορισμένης περιοχής, μέσα από τις δραστηριότητές του και, πρώτιστα, μέσα από την παραγωγική του δραστηριότητα: αυτή συγκεντρώνει –στην κυριολεξία– και συνέχει όλα τα υλικά*.

Ακόμη και όταν ερευνά θέματα τεχνολογίας, ο Δ. Λουκόπουλος στηρίζεται στις πληροφορίες που δόθηκαν από επιλεγμένους πληροφορητές, χωρίς να χρησιμοποιεί την άμεση ή συμμετοχική παρατήρηση. Γράφει χαρακτηριστικά για τη μέθοδό του: *Έγραφα καθ' υπαγόρευσιν του διδασκάλου των Γκριντάδων (σημ. Αιμιλιανού Γρεβενών) Χρήστου Παπαδημητρίου τον Ιούνιον του 1914, καθ' ην ημέραν ετελείτο και γάμος εν τω χωρίω τούτω, όν παρηκολούθησα. Προσεπάθησα να γράψω κατά την γλώσσαν του περιγράφοντος υποχωρών καθόλου εις το ιδίωμα του, προκειμένου να καταγράψω όρους. Σημειώτέον ότι το χωρίον Γκριντάδες παρά τα παλαιά σύνορα Ελλάδος και Τουρκίας, όπως και τα λοιπά χωριά έστω και τουρκικά της επαρχίας Γρεβενών, είνε ελληνόφωνα*⁴². Κατά τη διάρκεια της λαογραφικής αποστολής του στα Χάσια του νομού Γρεβενών το 1934, για λογαριασμό του Λαογραφικού Αρχείου, ο Δ. Λουκόπουλος έλαβε σημαντική βοήθεια από ένα φίλο του καθηγητή και λαογράφο, που καταγόταν από την ίδια περιοχή. Αυτός τον συνόδευσε στην περιοχή και τον παρουσίασε στους συμπατριώτες του κτηνοτρόφους και γεωργούς. Η τακτική αυτή αποδείχθηκε επιτυχημένη, αν κρίνουμε από την ποιότητα των πληροφοριών του χειρογράφου που κατατέθηκε στο Λαογραφικό Αρχείο, ειδικά αν λάβουμε υπόψη μας ότι η παραμονή επί του πεδίου δεν ξεπερνούσε τον ένα μήνα⁴³. Η προσωπική γνώση του πεδίου, η αφομοίωση των οδηγιών του

41. Βλ. Δ. Λουκόπουλος, *Γεωργικά της Ρούμελης*, όπ., σ. 6.

42. Δ. Λουκόπουλος, *Ο γάμος εις τους Γριντάδες και το Κηπουριό της επαρχίας Γρεβενών*, Κ.Λ., χφ 825, 1914, σ. 20.

43. Βλ. Δ. Λουκόπουλος, *Λαογραφικόν υλικόν συγκομισθέν εν τη επαρχία Ελασσώνος και εις τα Χάσια κατά την λαογραφικόν αποστολήν του 1934 υπό Δ. Λουκοπούλου*, Κ.Λ., χφ 981. Υλικό άλλων λαογραφικών αποστολών του Δημ. Λουκόπουλου περιλαμβάνεται στα χειρόγραφα: Δ. Λουκόπουλος, *Υλικόν εξ Αιτωλίας (αποστολή Λαογραφικού*

Ν. Γ. Πολίτη και του Στίλπ. Κυριακίδη, παράλληλα με το εθνογραφικό του ταλέντο, είναι στοιχεία καθοριστικά. Ο Στ. Παπαδόπουλος αναφερόμενος στο σημαντικό του έργο *Ποιμενικά της Ρούμελης* αναφέρει ότι *...η θεωρητική προσέγγιση διαγράφεται μόνο στα περιεχόμενα του βιβλίου· εδώ όμως ωριμάζει η πολυεδρική συγχρονική σπουδή του θέματος (τεχνολογική, οικονομική, κοινωνική, ιδεολογική) και υπογραμμίζει τη σημασία της χρήσης της συνέντευξης και της παράθεσης της προφορικής μαρτυρίας όσο και της χρήσης αρχαιακού υλικού⁴⁴.*

Οι αναφορές στο έργο του Δ. Λουκόπουλου στις περισσότερες (αλλά και τις σημαντικότερες) μεταγενέστερες λαογραφικές μελέτες –ερασιτεχνών αλλά και ακαδημαϊκών λαογράφων–, που αναφέρονται στις τεχνικές της γεωργίας και της κτηνοτροφίας του ελληνικού χώρου, τις εθιμικές πρακτικές που τις συνοδεύουν, το κτηνοτροφικό και γεωργικό ημερολόγιο κ.λπ. και ο σεβασμός στην μέθοδο συλλογής του πρωτογενούς υλικού, την οποία «άτυπα» καθιέρωσε, επιβεβαιώνουν την απήχισή του⁴⁵. Η λογοτεχνική αξία των κειμένων του σίγουρα συνέβαλε στην αποδοχή τους από ένα ευρύτερο κοινό. Το ειδικό ερωτηματολόγιο για τον υλικό βίο των Στ. Δ. Ημέλλου και Αικ.

Αρχείου 1928), Κ.Λ., χφο 867, Δ. Λουκόπουλος, *Υλικόν εξ Αιτωλίας και Αγράφων αποστολής θέρους 1928*, Κ.Λ., χφο 916, Δ. Λουκόπουλος, *Λαογραφικά Σύμμεικτα [Αιτωλίας]. Εκ της λαογραφικής αποστολής του κατά το θέρους του 1929*, Κ.Λ., χφο 969, Δ. Λουκόπουλος, *Λαογραφικά σύμμεικτα [Ακαρνανίας] συλλεγόντα το θέρους του 1931*, Κ.Λ., χφο 972, Δ. Λουκόπουλος, *Λαογραφικά Σουλίου συλλεγόντα το θέρους του 1933*, Κ.Λ., χφο 976, Δ. Λουκόπουλος, *Αποστολή εις Ρουμλούκι και Πιέρια το θέρους του 1935*, Κ.Λ., χφο 984. Βλ. επίσης το χειρόγραφο, που κατέθεσε ο Λουκόπουλος στο Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας, προϊόν της έρευνάς του στη Δυτική Μακεδονία, την οποία επισκέφτηκε, όταν τοποθετήθηκε Επιθεωρητής Δημοτικής Εκπαίδευσης για ένα έτος, το 1913. Δ. Λουκόπουλος, χειρόγραφο 186, Κέντρο Συντάξεως Ιστορικού Λεξικού Ακαδημίας Αθηνών και Δ. Λουκόπουλος, «Σύμμεικτα λαογραφικά Μακεδονίας», *Λαογραφία ΣΤ'* (1917-1918), σ. 99-168.

44. Βλ. Στ. Παπαδόπουλος, *όπ.*, σ. 21.

45. Βλ., για παράδειγμα, Κ. Π. Χατζηνιάννου, «Γεωργικά και ποιμενικά της Κύπρου», *Λαογραφία* ΙΑ' (1934), σ. 67-111, Κ. Ν. Ηλιόπουλος, «Ποιμενικά της Ηλείας», *Λαογραφία* ΙΒ' (1939), σ. 251-285, Γ. Δ. Ζευγώλης, «Ποιμενικά της ορεινής Νάξου», *Λαογραφία* ΙΕ' (1953), σ. 59-110, Α. Καραναστάσης, «Ποιμενικά της Κω», *Λαογραφία* ΙΣΤ' (1956), σ. 21-104, Θ. Π. Κωστάκης, «Γεωργικά της Τσακωνιάς», *Λαογραφία* ΛΑ' (1976-1978), σ. 43-150, Θ. Π. Κωστάκης, «Τα ποιμενικά της Τσακωνιάς», *Λαογραφία* Λ' (1975), σ. 45-160, Γ. Μαυρακάκης, *Λαογραφικά Κρήτης. Τα ποιμενικά*, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1985 (Α' έκδοση, Χανιά 1948). Όσον αφορά τον ποιμενικό βίο, σημειώνουμε την επιρροή της πρότυπης μελέτης του Στέφ. Ξανθουδίδου στην επιμέρους θεματολογία και τη διάρθρωση της ύλης των μεταγενέστερων μελετών. Βλ. Στέφ. Ξανθουδίδης, «Ποιμενικά Κρήτης», *Λεξικογραφικόν Αρχείον της Μέσης και Νέας Ελληνικής* Ε' (1920), σ. 267-323.

Πολυμέρου-Καμπλάκη αξιοποιεί με πολλές αναφορές το έργο του Δ. Λουκόπουλου, ο οποίος με τις λεπτομερείς και πλήρεις καταγραφές του διεύρυνε την θεματολογία του παραδοσιακού υλικού βίου⁴⁶.

Ο Γ. Α. Μέγας

Ας πάμε ξανά λίγο πίσω, στο 1918. Τη χρονιά εκείνη ο Π. Φουρίκης, συντάκτης τότε του Ιστορικού Λεξικού της ελληνικής γλώσσας και μετέπειτα ταξινόμος (1930-1932) και διευθυντής (1932-1936) του Λαογραφικού Αρχείου, δίνει πρώτος με τα «Μεγαρικά μελετήματα» μια υποδειγματική προσέγγιση της τεχνολογίας με χρήση συνέντευξης, που αφορά στη μελέτη της ταλασιουργίας (επεξεργασίας μαλλιών) και ιστουργίας στην περιοχή Μεγάρων⁴⁷.

Το ενδιαφέρον του Γ. Α. Μέγα για την παραδοσιακή κατοικία εκδηλώθηκε ήδη από το 1922, όταν υπηρετούσε στην εκπαίδευση στη Θράκη, παρότι ο αρχικός σκοπός του ήταν η μελέτη της λαϊκής λατρείας στην περιοχή Διδυμοτείχου⁴⁸: *Αλλά καθώς εισποχούμιν εις τα σπίτια των χωρικών, έβλεπα να προβάλλουν εμπρός μου πλήθος ζητημάτων αφορώντα εις τους τρόπους της λαϊκής οικοδομίας, την διάταξιν και διαρρυθμίσειν των χώρων, την σταβλίσειν των ζώων, την αποθήκευσιν των δημητριακών και την προφύλαξιν αυτών από την υγρασίαν και από τους ποντικούς, ζητήματα των οποίων η λύσις δεν ευρίσκεται απλώς και μόνον εις κλιματικούς, εδαφικούς, βιολογικούς ή ιστορικούς λόγους, αλλά σχετίζεται αμεσώτατα προς τον έτερον παράγοντα, εκείνον που δεσπόζει και ρυθμίζει όλους τους άλλους, τον άνθρωπον. Παρότι θεωρεί τον άνθρωπο ως κέντρο της έρευνάς του, συνεχίζει λίγο πιο κάτω: *Ιδιαιτέρως την προσοχήν μου είλκυσε η ποικιλία των αρχιτεκτονικών μορφών, αι οποίαι παρουσιάζουν αλληλουχίαν και αλληλεξάρτησιν και δεικνύουν οργανικήν εξέλιξιν, φυσικήν διά κάθε ανθρώπινον έργον. Η εξέτασις αυτών θα μ' εβοήθει ν' ανακαλύψω την αρχικήν μορφήν, εκ της οποίας διά βαθμιαίας εξελίξεως παρήχθη ο σήμερον επιχωριάζων εν τω τόπω τύπος. Όπως και ο**

46. Στ. Δ. Ήμελλος - Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού* (Ερωτηματολόγιο), Αθήνα 1983, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, αρ. 17, σ. Η' + 423.

47. Π. Φουρίκης, «Μεγαρικά μελετήματα, Γ'» *Λεξικογραφικών Αρχείων ΣΤ'* (1923), σ. 388-434. Την εργασία επαινεί ο Στίλπ. Κυριακίδης στον πρόλογό του στο βιβλίο του Δ. Λουκόπουλου, *Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί*, ό.π., σ. ζ'.

48. Βλ. Γ. Α. Μέγας, *Η ελληνική οικία. Ιστορική εξέλιξις και σχέσις προς την οικοδομίαν των λαών της Βαλκανικής*, Σειρά εκδόσεων του Υπουργείου Ανυκοδομήσεως, Αθήναι 1949, σ. 1-3.

Κυριακίδης, όταν η προσπάθεια ξεφεύγει από την απλή εθνογραφική καταγραφή, προτείνει μια αρχαιολογικού τύπου τυπολογική και εξελικτική προσέγγιση, προκειμένου να συνθέσει τα δεδομένα του.

Αν και το κλασικό έργο του Γ. Α. Μέγα, *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας*, το οποίο δημοσιεύτηκε αρχικά σε τρία τεύχη στην Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου (αντίστοιχα το 1939-1940, 1941-1942 και 1942-1943-1945-1949) και άσκησε μεγάλη επίδραση στη μέθοδο συλλογής του λαογραφικού υλικού από τους «ακαδημαϊκούς» αλλά και τους ερασιτέχνες λαογράφους, δεν αναφέρεται στον υλικό βίο⁴⁹, πρέπει να θυμηθούμε ότι στο πρώτο τεύχος της ίδιας Επετηρίδος ο Μέγας δημοσιεύει τις «Θρακικές οικήσεις» και στο επόμενο τη «Λαϊκή οικοδομία της Λήμνου»⁵⁰. Αργότερα, στη δεκαετία του 1940, έγραψε τα γνωστά έργα του για την παραδοσιακή κατοικία⁵¹.

Όταν ο Γ. Α. Μέγας αναλαμβάνει τη διεύθυνση του Αρχείου, οι λαογραφικές αποστολές πυκνώνουν. Το καλοκαίρι του 1937 ο ίδιος πραγματοποιεί επιτόπια έρευνα στη Μακεδονία κ.α., η Μαρία Ιωαννίδου στην Καστοριά, η Μαρία Λιουδάκη στην Κρήτη (επαρχίες Μιραμπέλου και Ιεράπετρας), αλλά και στους καταγόμενους από τη Βιθυνία πρόσφυγες που διέμεναν στη Νέα Φιλαδέλφεια, η Βίττα Ξανθάκη στην Κύπρο. Το 1938 ο Γ. Α. Μέγας πραγματοποιεί αποστολή στη Λήμνο, η Μαρία Ιωαννίδου στην Αράχοβα, η Γεωργία Ταρσούλη στην Κορώνη, η Μαρία Λιουδάκη στη Δυτική Κρήτη. Το 1939 οι αποστολές συνεχίζονται⁵². Ας αναφέρουμε ως οριακή αυτής της περιόδου την έρευνα του Γ. Α. Μέ-

49. Τα τρία τεύχη επανεκδόθηκαν ως βιβλίο στο Γ.Α. Μέγας, *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας* (Ανατύπωση), Ακαδημία Αθηνών, Αθήναι 1975.

50. Βλ. Γ. Α. Μέγας, «Θρακικά οικήσεις. Συμβολή εις την έρευναν της Βορειοελληνικής αγροτικής οικίας», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου* Α' (1939), σ. 5-49, «Η λαϊκή οικοδομία της Λήμνου», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου* Β' (1940), σ. 3-29 + πιν. 8.

51. Βλ. Γ. Α. Μέγας, «Σκοποί και μέθοδοι διά την έρευναν της λαϊκής οικοδομίας. Χωροταξία - πολεοδομία - αρχιτεκτονική» *Δελτίον «Κύκλου Τεχνικών»* Β' (1942), αρ. 8, σ. 41-44 (περίληψη ομιλίας στον «Κύκλον Τεχνικών» την 13/03/1942) (ανατύπωση στη *Λαογραφία* Κ' (1962), σ. 293-302), *Θεσσαλικά οικήσεις*, Σειρά εκδόσεων του Υπουργείου Ανοικοδομήσεως, Αθήναι 1946, «Λαογραφία και αρχιτεκτονική», *Νέα Εστία* 40 (1946), τεύχ. 464, σ. 1140-1141, *Η ελληνική οικία. Ιστορική εξέλιξις και σχέσις προς την οικοδομίαν των λαών της Βαλκανικής*, Σειρά εκδόσεων του Υπουργείου Ανοικοδομήσεως, Αθήναι 1949, «Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου» στο *Η Δωδεκάνησος. Τόμος Β': Το οικιστικό και πλαστικό πρόβλημα*, Σειρά εκδόσεων του Υπουργείου Ανοικοδομήσεως, Αθήναι 1949, «Ζητήματα λαϊκής αρχιτεκτονικής», *Νέα Εστία* 47 (1950), τεύχ. 549, σ. 677-681, «Ζητήματα ελληνικής λαϊκής αρχιτεκτονικής», *Λαογραφία* ΙΔ' (1952), σ. 304-317, «Το αρχοντικόν Σκούταρη της Καστορίας» στο *Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλλου*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήναι 1953, σ. 503-509, «Η λαϊκή αρχιτεκτονική» *Αιωνή* Δ' (1954), σ. 2.

52. Την ίδια εποχή εμφανίζεται και ένα θεματικά πρωτοποριακό κείμενο, το οποίο επε-

γα στη Θεσσαλία 11/5/1940 - 11/6/1940, στην οποία αποτυπώνει σχέδια οικιών και ποιμενικών εγκαταστάσεων. Οι καταγραφές της κατοικίας κυρίως από τη Μαρία Ιωαννίδου αλλά και από τον Γ. Α. Μέγα δεν περιορίζονται σε μια διεξοδική καταγραφή των χώρων και των λειτουργιών του σπιτιού, αλλά επεκτείνονται σε ανθρωπολογικού τύπου παρατηρήσεις για την κατά φύλα διαίρεση του χώρου ή τη διανομή και χρήση των χώρων της οικίας ανάμεσα σε δύο αδέρφια⁵³.

Δεν έχω την πρόθεση να αναλύσω εδώ διεξοδικά την οπτική του Γ. Α. Μέγα για το έργο του Αρχείου, του οποίου υπήρξε διευθυντής από το 1936 ως το 1955. Θα αρκεστώ να παρατηρήσω μόνο ότι διέθετε συγκροτημένη άποψη για τον ρόλο του, την οποία είχε τη δυνατότητα και το κύρος να την επιβάλλει και να την προάγει, πράγμα σωτήριο για την Υπηρεσία. Όρισε τους σκοπούς του Αρχείου, όπως αυτοί διατυπώθηκαν στο ψήφισμα του πρώτου διεθνούς συνεδρίου για την έρευνα των παραμυθιών στη Lund της Σουηδίας στις 8 Νοεμβρίου 1935, και φρόντισε να ψηφιστεί Εσωτερικός Κανονισμός, που εγκρίθηκε από τη Σύγκλητο της Ακαδημίας στην 368η συνεδρία της, στις 13 Ιουλίου 1944⁵⁴.

Ο Γ. Α. Μέγας ακολουθεί τον Ν. Γ. Πολίτη όσον αφορά τις κατηγορίες των πεδίων της λαογραφίας, αλλά δεν παρακάμπτει τις απόψεις του Σπύλτ. Κυριακίδη, όπως θα δούμε παρακάτω: *Η λαογραφική έρευνα περιλαμβάνει πλην των διά λόγου και πράξεων εκδηλώσεων του βίου του λαού και τα έργα της τέχνης και τ' αντικείμενα του υλικού βίου αυτού. Ο άνθρωπος του λαού δηλαδή και όταν εργάζεται επί της χρησίμου ύλης, δεν αποβλέπει μόνον εις την σκοπιμότητα, αλλά φροντίζει να δίδη εις την ύλην και μορφήν καλήν, σύμ-*

κτείνει τη λαογραφική έρευνα στην στρατιωτική ζωή, που, παρότι είχε αναφερθεί ήδη από τον Ν. Γ. Πολίτη, δεν είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον των λαογράφων. Δημ. Λουκάτος, *Λαογραφικά από τη στρατιωτική ζωή (20 Ιουνίου - 15 Δεκεμβρίου 1939)*, Ναύπλιον - στρατώνες, Κ.Λ., χρο 1410.

53. Χαρακτηριστική είναι η καταγραφή της διανομής των χώρων του σπιτιού μεταξύ δύο αδερφών στον Απόσκεπτο Καστοριάς από την Μαρία Ιωαννίδου. Βλ. Μ. Ιωαννίδου, *Υλικόν εκ Καστοριάς και περίξ (Ιούλιος - Αύγουστος 1937)*, τετράδιο ΣΤ', Κ.Λ., χρο 1100.
54. Βλ. *Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. Ιστορικό, προγράμματα ανάπτυξης, εκσυγχρονισμός*, Αθήνα 1999 (Α' έκδοση· η Γ' έκδοση, αναθεωρημένη, στην ελληνική και αγγλική γλώσσα, Αθήνα 2006). Απολογισμό του έργου του Γ. Α. Μέγα ως διευθυντή του Αρχείου, βλ. Γ. Α. Μέγας, «Λαογραφικόν Αρχείον της Ακαδημίας Αθηνών. Περί του συντελεσθέντος εν τω Λαογραφικώ Αρχείω έργου κατά τα έτη 1936-1955», *Λαογραφία* ΙΖ' (1957), σ. 648-655. Ο Μ. Γ. Μερακλής παρατηρεί ότι ο Γ. Α. Μέγας είχε αποκτήσει στη Γερμανία αξιόλογη αρχειακή και οργανωτική πείρα μελετώντας την οργάνωση και λειτουργία των σημαντικότερων λαογραφικών ιδρυμάτων. Βλ. Μ. Γ. Μερακλής, «Γεώργιος Α. Μέγας» *Λαογραφία* ΛΑ' (1976-1978), σ. 5.

φώνον προς το έμφυτον καλλιτεχνικόν του συναίσθημα. Όθεν τα έργα της λαϊκής τέχνης αποτελούν εκδηλώσεις της υλικής και καλλιτεχνικής ζωής του λαού και γενικώς την επί της ύλης εκδήλωσιν των δημιουργικών του λαού δυνάμεων, τον τεχνικόν αυτού πολιτισμόν, γράφει το 1942⁵⁵. Η μελέτη του υλικού βίου –στον οποίο περιλαμβάνει και τη λαϊκή τέχνη– από τη Λαογραφία αποσκοπεί στη γνώση της ιστορίας και της εξέλιξης του ανθρώπινου πολιτισμού, αλλά και στην κατανόησιν της λαϊκής ψυχής. Χαρακτηρίζει έτσι τη Λαογραφία ως επιστήμη όχι του παρελθόντος, αλλά του παρόντος, ως μία αείποτε ζωντανή επιστήμη περί του ζώντος παρόντος ανθρώπου, απόψεις που συνάδουν με αυτές του Στίλπ. Κυριακίδη. Προσδιορίζοντας τη μέθοδο περισυλλογής και ταξινόμησης της λαογραφικής ύλης στον Εσωτερικό Κανονισμό του Λαογραφικού Αρχείου του 1944, ακολουθεί το διάγραμμα του Ν. Γ. Πολίτη. Όμως στην οργάνωση της Βιβλιογραφίας της Ελληνικής Λαογραφίας, η οποία άρχισε να δημοσιεύεται συστηματικά στην Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου από τον 5ο τόμο (1945-1949) και μετά, ταξινομεί τη λαογραφική ύλη σε τρία μέρη, όπως και ο Στίλπ. Κυριακίδης, την πρόταση του οποίου παρουσίασα παραπάνω: υλικός βίος και τέχνη του λαού, πνευματικός βίος και κοινωνικός βίος⁵⁶.

Όπως γίνεται φανερό και από τις ερευνητικές του επιλογές στον τομέα της αγροτικής κατοικίας, ο Γ. Α. Μέγας γράφει ότι τον λαογράφο ενδιαφέρει εν οικοδόμημα, εφ' όσον τούτο αντικατοπτρίζει το πνεύμα και τας ικανότητας ουχί μεμονωμένων ατόμων, αλλά μιας ομάδος ανθρώπων, που είναι φορείς της λαϊκής παραδόσεως. Επισημαίνει πως εν κτήριον δεν έχει αξίαν μόνον από πρακτικής και αισθητικής πλευράς –εξετάζεται βέβαια και εκτιμάται και από των πλευρών αυτών– αλλά και από ιστορικής και λαογραφικής απόψεως. Και όταν δηλ. η αισθητική και πρακτική αξία ενός έργου του λαού είναι μετρία ή σχετικώς μηδαμινή, και τότε τούτο ερευνάται και σπουδάζεται ως στοιχείον και σταθμός μεταβατικός εις την όλην εξέλιξιν της λαϊκής τέ-

55. Βλ. Γ. Α. Μέγας, «Σκοποί και μέθοδοι διά την έρευναν της λαϊκής οικοδομίας», ό.π., σ. 41.

56. Ο Στ. Δ. Ήμελλος επισημαίνει ότι, ενώ ο Στίλπ. Κυριακίδης θεωρεί ορθότερη τη διαίρεση της λαογραφικής ύλης με βάση τη φύση των εκδηλώσεων του λαϊκού πολιτισμού (εκδηλώσεις της φυσικής ζωής, εκδηλώσεις της πνευματικής ζωής, εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής), ο Γ. Α. Μέγας πιστεύοντας ότι όχι ο τρόπος της εκδηλώσεως αλλά η ίδια η εκδήλωση ως μορφή του λαϊκού βίου πρέπει να αποτελεί τη βάση της διαιρέσεως της λαογραφικής ύλης, την κατανέμει στις τρεις ομάδες που αναφέρθηκαν. Βλ. Στ. Δ. Ήμελλος, *Ιστορικά και μεθοδολογικά της Ελληνικής Λαογραφίας*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1995, σ. 13-15. Βλ. επίσης Μ. Γ. Μερακλής, «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή», ό.π., σ. 94-96.

χνης⁵⁷. Η θέση αυτή, που επιβεβαιώνει τις απόψεις του Ν. Γ. Πολίτη ότι όλα τα έργα του λαού άσχετα από οποιαδήποτε διάκριση ενδιαφέρουν και μελετώνται από τη Λαογραφία, αναμφίβολα επηρέασε την πρακτική της συλλογής λαογραφικού υλικού και συνέβαλε θετικά στην καταγραφή των στοιχείων του υλικού βίου.

Επίλογος

Στο κείμενο αυτό προσπάθησα να ερευνήσω, μελετώντας την επιστημονική παραγωγή και δράση του Λαογραφικού Αρχείου από την ίδρυσή του και κυρίως κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, τις αφετηρίες της συστηματικής μελέτης του υλικού βίου, τους περιορισμούς της και τη σημασία που είχαν για τη διαμόρφωση της προσέγγισης και της συγκρότησης του συγκεκριμένου επιστημονικού πεδίου από την ελληνική Λαογραφία. Αν κρίνουμε τις εργασίες, που ήρθαν σε πέρας από τους εργαζόμενους μέσα σε δύσκολες συνθήκες, όσο και ολιγάριθμους, ερευνητές των επίσημων επιστημονικών φορέων, όπως το Κέντρο Λαογραφίας, και εξαιρετικής ποιότητας συστηματικές καταγραφές έγιναν (αναφερόθηκα ήδη στις εργασίες του Λαογραφικού Άτλαντα) και έργα, αναφοράς εκδόθηκαν.

Πολλές λαογραφικές καταγραφές κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες περιέλαβαν και τον υλικό βίο μέσα στη συλλεκτική τους προσπάθεια. Γενικά, παρατηρήθηκε ως μειονέκτημα των καταγραφών αυτών ότι το ενδιαφέρον τους για τον υλικό πολιτισμό περιορίστηκε στα αντικείμενα, παραμελώντας τις τεχνικές διαδικασίες, αλλά και τη σχέση του υλικού πολιτισμού με τα κοινωνικά φαινόμενα. Σε κάθε περίπτωση, η μη παρακολούθηση των γοργών εξελίξεων των σχετικών σπουδών στον διεθνή χώρο μεταπολεμικά (και αυτό είναι απόρροια πολλών παραγόντων) πρόσφερε μια πολύ κακή υπηρεσία στην ελληνική Λαογραφία: επέφερε την καθήλωση σε θέσεις, οι οποίες παρέμειναν αμετάβλητες, περιορίζοντας έτσι τη δυνατότητα, από τους πολυάριθμους, φιλότιμους μεν πλην ανυποψίαστους ερασιτέχνες συλλογείς λαογραφικής ύλης, μιας πληρέστερης καταγραφής των στοιχείων του υλικού πολιτισμού, αλλά και της γενικότερης ανάπτυξης των σπουδών που αναφέρονται στον υλικό βίο.

Η αναφορά μου στην ερευνητική πορεία του Κέντρου Λαογραφίας θα ήταν

57. Βλ. Γ. Α. Μέγας, *ό.π.*

ελλιπής, εάν ακροθιγώς δεν περιελάμβανα τη συστηματική προσπάθεια έρευνας και μελέτης του υλικού πολιτισμού μετά την Μεταπολίτευση, ιδιαίτερα από την ερευνήτρια από το 1974 και εκλεγμένη διευθύντρια από το 1994 μέχρι σήμερα Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμπλάκη, η οποία από τα πρώτα χρόνια της εργασίας της στο Κέντρο Λαογραφίας ασχολήθηκε με την αποδελτίωση και συστηματική μελέτη υλικού αναφερομένου στον υλικό βίο. Καρπός της μακροχρόνιας απασχόλησής της με τα σχετικά θέματα είναι η δημιουργία στο Κέντρο Λαογραφίας, σχεδόν εξ αρχής, πλουσίου Αρχείου του υλικού πολιτισμού. Η εμπειρία που αποκτήθηκε από τις σχετικές εργασίες ταξινόμησης⁵⁸ οδήγησε στη σύνταξη και δημοσίευση, σε συνεργασία με τον τότε διευθυντή του Κέντρου, καθηγητή Στέφ. Δ. Ήμελλο, εκτενούς, αναλυτικού ειδικού Ερωτηματολογίου για τον υλικό βίο⁵⁹ ως συνέχεια και συμπλήρωμα των «Ζητημάτων Ελληνικής Λαογραφίας» του Γεωργίου Α. Μέγα. Κατά τα τελευταία έτη το πλουσιότερο Αρχείο του υλικού πολιτισμού ταξινομήθηκε εκ νέου από τον γράφοντα σε συνεργασία με συναδέλφους, κυρίως για να αντιμετωπιστούν προβλήματα παρατοποθετήσεων, που προέκυψαν από τη μακροχρόνια χρήση του. Στη συνέχεια (2007-2008) ψηφιοποιήθηκε στο μεγαλύτερο μέρος του, ενώ συνεχίζεται η ηλεκτρονική τεκμησίωσή του με την ευθύνη του γράφοντος⁶⁰.

Η Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμπλάκη ασχολήθηκε με ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων του υλικού πολιτισμού και ειδικότερα με την παραδοσιακή δια-

58. Στο πλαίσιο της εκπόνησης του Ευρωπαϊκού Εθνολογικού Άτλαντα συνεργάστηκε με την εκπρόσωπο του Αυστριακού Άτλαντα στη Διεθνή Επιτροπή Edith Klenk-Höradner για την προετοιμασία της εκδόσεως του Β' Ευρωπαϊκού Άτλαντα με θέμα τη συντήρηση των τροφών, «Die Konservierung der Nahrung».

59. Στεφ. Δ. Ήμελλος - Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο)*, ό.π.

60. Για την πραγματοποίηση του προγράμματος αναδιάρθρωσης και επιστημονικής αξιοποίησης του Λαογραφικού Αρχείου η Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμπλάκη συνέταξε πρόταση με θέμα: «Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός της Βιβλιοθήκης-Αρχείου του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών», η οποία εντάχθηκε στο Β' ΚΠΣ (ΕΠΕΑΕΚ). Βλ. *Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. Ιστορικό, προγράμματα ανάπτυξης, εκσυγχρονισμός*, Αθήνα 1999 (Α' έκδοση) η Γ' έκδοση, αναθεωρημένη, στην ελληνική και αγγλική γλώσσα, Αθήνα 2006). Με νέα της πρόταση το 2004 το Κέντρο Λαογραφίας επέτυχε την ένταξή του στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα της «Κοινωνία της Πληροφορίας» του Γ' ΚΠΣ και υλοποίησε επιτυχώς το Έργο «Ανάπτυξη Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού», με την βοήθεια του οποίου ψηφιοποιήθηκε το σύνολο του αρχειακού και δημοσιευμένου υλικού του Κέντρου Λαογραφίας. Βλ. «Ανάπτυξη Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού» στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας», Αθήνα 2008.

τροφή, τους μύλους, την τυπογραφική, τα μέτρα και τα σταθμά κ.ά. Είχε την επιστημονική ευθύνη και επιμέλεια πολλών συλλογικών εκδόσεων⁶¹ και τη συγγραφή άλλων σχετικών έργων⁶². Πολυάριθμα είναι και τα σχετικά άρθρα και μελέτες της⁶³. Συνέβαλε στη δημιουργία σημαντικών εκθέσεων, από

61. *Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα έως σήμερα, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου* (Αθήνα, 1-2 Οκτωβρίου 1999, Μέγαρον Ακαδημίας Αθηνών, οργάνωση: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας), Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 19, Αθήνα 2003, σ. 501, *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο, Πρακτικά του Συμποσίου «Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο»*, (Πρέβεζα, 24-26 Νοεμβρίου 2000, οργάνωση: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιον Ιωαννίνων και το Ίδρυμα «Ακτία Νικόπολις» Πρέβεζας), Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 20, Αθήνα 2003, σ. 526, *Ελαιοσοδεία. Μελέτες για τον πολιτισμό της ελιάς*, Παράρτημα της Επετηρίδας του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, τόμος 29-30 (1999-2003), Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 21, Αθήνα 2004, *Ωδή στην Ελιά - Ode to the Olive Tree* (στην ελληνική και αγγλική γλώσσα), συλλογικός τόμος, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2004, σ. 344.

62. Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, *Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο*, 1990, σ. 164, *Αγροτική παράδοση και λαϊκή τέχνη*, Έκδοση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (ΥΠΕΠΘ) για τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (συνεργασία με τους Γεώργιο Θανόπουλο και Ελένη Ανδρίτσου), Αθήνα 2000, σ. 321, *Ελληνικά επώνυμα τοπικά προϊόντα*, έκδοση του Ελληνικού Οργανισμού Προώθησης Εξαγωγών (ΟΠΕ), σε τρεις γλώσσες (ελληνική, αγγλική, γαλλική). Έρευνα σε συνεργασία με τους οικονομολόγους Δημ. Σύριγγα και Βασιλική Μπουγά. Αθήνα 2000, σ. 300, *Ζωγραφική και ξυλογλυπτική στα Μαστοροχώρια Ιωαννίνων Χιονιάδες, Γοργοπόταμος*, (από κοινού με τον Κων/νο Σκούρτη), έκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2008, σ. 192.

63. Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, «Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός. Προβλήματα και απόψεις». *Επιστημονικές ανακοινώσεις του «Συλλόγου Επιστημονικού Προσωπικού της Ακαδημίας Αθηνών»*, Αθήνα 1982, σ. 93-104. Βλ. και «Die materielle Kultur in Griechenland. Probleme und Ansichten», *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 87 (1984), Heft 3, σ. 173-186, «Οι ξυλογλύπτες του Τουρνόβου της Κόνιτσας». *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών* 25 (1977-80), Αθήνα 1982, σ. 290-302, *Παραδοσιακά μέτρα και σταθμά στην Ελλάδα*, Οδηγός της Εκθέσεως με τίτλο «Μέτρα - Σταθμά - Πρότυπα», έκδ. της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας, Αθήνα 1987, σ. 34-47, «Συμβολή στην έρευνα της διατροφής των εποχικών αγροτικών εργατών (τέλος 19ου αι. - περ. 1950). Η περίπτωση των θεριστών στο Θεσσαλικό χώρο», *Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Σφυρόερα από τους μαθητές του*, Αθήνα 1992, σ. 373-393, «Υδροκίνητες βιοτεχνίες της Γούρας», *Πρακτικά Συνεδρίου «Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της Ανάβρας (Γούρας)»* (31 Ιουλ. - 1 Αυγ. 1993), Αθήνα 1994, σ. 169-182, «Προμελέτη σκοπιμότητας αξιοποίησης των υδροκίνητων εργαστηρίων του Βελεστίνου», *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας»*, περ. *Υπέρεια*, 2, Αθήνα 1994, σ. 439-448, «The Research and Study of Nutrition», *Ethnography of European Traditional Cultures. Their Role and Perspectives in a Multicultural World*. European Seminar - Proceedings, ed. E. Karpodini-Dimitriadi, Athens, Institute of Cultural Studies of Europe and the Mediterranean, 1995, σ. 130-134, «Η τυπογραφική στον ευρωπαϊκό χώρο. Συμβολή στην ιστορία της τεχνολογίας (17ος-19ος αιώνας)», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με θέμα: «Τα ελ-*

τις οποίες επιλέγουμε εκείνες που αναφέρονται σε θέματα του υλικού πολιτισμού: «Μέτρα και Σταθμά»⁶⁴ σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας στο Ζάππειο (1989), «Ψωμί και γάλα» (Θεσσαλονίκη, 2003), «Ελαίας εγκώμιον»⁶⁵ του Κέντρου Λαογραφίας, η οποία δημιουργήθηκε με την ευκαιρία των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας (2004) και παρουσιάστηκε σε πολλές πόλεις της Ελλάδας και του εξωτερικού, «Η λαϊκή τέχνη στο θρανίο. Η Οικοκυρική, Βιοτεχνική, Επαγγελματική Σχολή «Το Ελληνικό Σπίτι» του Ιδρύματος Αγγελικής Χατζημιχάλη και του Ιστορικού Μουσείου Ύδρας» (Ύδρα, 2006).

Ανέλαβε πρωτοβουλία για την δημιουργία και είχε την επιστημονική επιμέλεια θεματικών μουσείων, όπως το «Μουσείο του Άρτου» στην Αμφίκλεια Φθιώτιδας⁶⁶ και το «Μουσείο της Ελιάς» στα Καψαλιανά Αρκαδίου Ρεθύμνου.

Οι μελέτες της στην θεματολογία τους και στην προσέγγισή της όσο και οι εκθέσεις και τα μουσεία που επιμελήθηκε στοχεύουν στην εξερεύνηση των υλικών και τεχνολογικών όψεων της πραγματικότητας πάντα σε σχέση με τα άλλα πολιτισμικά στοιχεία του παραδοσιακού πολιτισμού, ο οποίος γίνεται αντιληπτός ως ένα συνολικό πολιτισμικό φαινόμενο, ιστορικά προσδιορισμένο. Έτσι στην προσέγγισή της, για να αναφέρω ένα μόνο παράδειγμα, στοιχεία

«Ελληνικά σταμπελάκια, 18ος-20ός αιώνας» (Λάρισα 1996), Αθήνα 1997, σ. 8-31, «Πηγές, υδραγωγεία, οικισμοί. Βίοι παράλληλοι στην ιστορία και στις παραδόσεις», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης «Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρισμού» (12-14 Δεκεμβρίου 1997)*, έκδ. Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1999, σ. 171-188, «Μετρήσεις: Συμβολισμοί και πραγματικότητα», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών* 28 (1987-1998), Αθήνα 1999, σ. 5-28, «Μέτρηση ελαίου, ελαιών και ελαιώνων», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα: «Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα έως σήμερα»*, Αθήνα, Μέγαρο της Ακαδημίας Αθηνών, 1-2 Οκτωβρίου 1999, Αθήνα 2003, σ. 179-229, «Το λάδι ως συντηρητικό των τροφίμων στην παραδοσιακή οικιακή οικονομία», *Πρακτικά Συμποσίου με θέμα: «Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο»*, Αθήνα 2003, σ. 193-203, «Το Μπεξεστένι της Λάρισας και η συλλογική μνήμη (παράδοση) της ευρύτερης περιοχής», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών* 29-30 (1999-2003), σ. 7-20, «Ιχνηλασία της κεραμικής στις παραδόσεις και στα τοπωνύμια της Θεσσαλίας. Προβληματισμοί και επισημάνσεις», *στο Θεσσαλική κεραμική. Χώμα και νερό από την προϊστορία στην τρίτη χιλιετία. Μνήμη Γεωργίου Γουργιώτη*, Αθήνα 2006, σ. 110-125.

64. Οδηγός της Εκθέσεως με τίτλο «Μέτρα - Σταθμά - Πρότυπα», έκδ. της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας, Αθήνα 1987.

65. *Ελαίας εγκώμιον. In Praise of the Olive*, Κατάλογος ομώνυμης έκθεσης, Αθήνα 2006, σ. 126 (β' έκδοση, Αθήνα 2007).

66. *Μουσείον Άρτου, Αμφίκλεια*. Ενημερωτικό φυλλάδιο (στην ελληνική και αγγλική γλώσσα) του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας σε συνεργασία με τον Λαογραφικό - Χορευτικό Σύλλογο Αμφίκλειας «Η Δαδιώτικη Εστία», Αθήνα 2003.

του υλικού βίου, όπως η διατροφή, συνδέονται με τη λαϊκή λατρεία, την κοινωνική οργάνωση, την οικονομία, το σύγχρονο διεθνές διατροφικό πλαίσιο. Από την άποψη αυτή, την προσέγγιση δηλαδή των υλικών στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού ως αποτελούντων μέρος του παραδοσιακού πολιτισμού ως ενιαίου πολιτισμικού φαινομένου, ιστορικά προσδιορισμένου, εγγράφεται στη συνέχεια της οπτικής του Στίλπ. Κυριακίδη και του Γ. Α. Μέγα.

Με την προσέγγιση των επιστημονικών πεδίων της Λαογραφίας, της Εθνολογίας και της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας κάτω από την ίδια ερευνητική στέγη, τη μέριμνα για την ανανέωση του έμψυχου δυναμικού του με επιστήμονες ειδικευμένους σε επιμέρους πεδία και έχοντες διάφορες οπτικές, τη μεταστέγαση του στο νεοκλασικό κτήριο της οδού Ηπίτου 3, δωρεά του Ιδρύματος Λίλιαν Βουδούρη, και τον προικισμό του με επιπλέον κατάλληλους χώρους, που ανταποκρίνονται στη διεύρυνση των εργασιών του, την απόκτηση κατάλληλου ηχοηλεκτρικού, φωτογραφικού και κινηματογραφικού τεχνικού εξοπλισμού για τις επιτόπιες έρευνες, την ψηφιοποίηση του τεράστιου αρχειακού υλικού για τη διευκόλυνση της πρόσβασης των ερευνητών και την προστασία και διάσωση του υλικού του Λαογραφικού Αρχείου, το Κέντρο Λαογραφίας, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού πλέον, ανταποκρίνεται επιτυχώς στις σύγχρονες απαιτήσεις της έρευνας, όπως αυτές προσδιορίζονται από το δημόσιο και το εθνικό συμφέρον.

Βιβλιογραφία

Αθανασόπουλος Θ. Ι., «Προσωπικά ονόματα προβάτων και αιγών (Καστρίου Κυ-
νουρίας)», *Λαογραφία* Δ' (1913-1914), σ. 733.

Αθανασόπουλος Θ. Ι., «Περί τινος παροιμίας», *Λαογραφία* Δ' (1913-1914),
σ. 745.

Γιαμαλίδης Χρ. Α., «Ποιμενικάί λέξεις», *Λαογραφία* Δ' (1913-1914), σ. 734.

Γιαννούτσος Κ. Ν., «Γεωργικός βίος. Γεωργικάί εργασίαι και λέξεις της Ζακύν-
θου», *Λαογραφία* Η' (1921), σ. 209-215.

Ευαγγελίδης Δ., «Προσωπικά ονόματα ζώων», *Λαογραφία* Γ' (1911-1912), σ. 672.

Ευαγγελίδης Δ., «Συνήθια του θέρου και της σποράς (Επίδauρος, δήμος Ασκλη-
πιείου)», *Λαογραφία* Γ' (1911-1912), σ. 675-676.

Ζευγώλης, Γ. Δ. «Ποιμενικά της ορεινής Νάξου», *Λαογραφία* ΙΕ' (1953), σ. 59-
110.

Ηλιόπουλος, Κ. Ν. «Ποιμενικά της Ηλείας», *Λαογραφία* ΙΒ' (1938-1948), σ. 251-
285.

Ήμελλος Στ. Δ., «Ανακοίνωσις. 5ον Διεθνές συνέδριον προς έκδοσιν Εθνολογι-
κού Άτλαντος της Ευρώπης εις Visegrad της Ουγγαρίας (23-28 Σεπτεμ-
βρίου 1974)», *Λαογραφία* ΚΘ' (1974), σ. 371-373.

Ήμελλος Στ. Δ., «Ανακοίνωσις. 6η Διεθνής Σύνοδος διά τον Εθνολογικόν Άτλα-
ντα της Ευρώπης και των γειτονικών χωρών», *Λαογραφία* Λ' (1975-1976),
σ. 389-390.

Ήμελλος Στ. Δ., «Ο Άτλας της Ελληνικής Λαογραφίας και οι χειμερινές περιο-
δικές πυρές στον βορειοελλαδικό χώρο», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης
της Ελληνικής Λαογραφίας* ΚΕ' (1977-1980), σ. 3-12.

Ήμελλος Στ. Δ., «Ο Ν. Γ. Πολίτης και τα γεωργικά εργαλεία θερισμού», *Λαο-
γραφία* ΛΣΤ' (1990-1992), σ. 203-206.

Ήμελλος Στ. Δ., *Λαογραφικά. Ποικίλα*, τόμος Γ', Αθήνα 1994.

Ήμελλος Στ. Δ., *Ιστορικά και μεθοδολογικά της ελληνικής Λαογραφίας*, Σύλ-
λογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1995.

Ήμελλος Στ. Δ. - Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., *Παραδοσιακός υλικός βίος του ελ-
ληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο)*, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέ-
ντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Αθήνα 1983.

Καραμανές Ευάγγ. (επιμ.), *Λαογραφικές καταγραφές στο Βαλτεσινίκο Γορτυ-
νίας. (Μύθοι ζώων, παραμύθια και τραγούδια)*, Κέντρον Ερεύνης της Ελ-
ληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2009.

- Καραναστάσης Α., «Ποιμενικά της Κω», *Λαογραφία* ΙΣΤ' (1956), σ. 21-104.
- Κυριακίδης Στίλπ. Π., «Περί τινος παροιμίας», *Λαογραφία* Δ' (1913-1914), σ. 319-320.
- Κυριακίδης Στίλπ. Π., «Εγκύκλιος προς τους λειτουργούς της μέσης και δημοτικής εκπαιδεύσεως διά την συλλογήν λαογραφικής ύλης», *Λαογραφία* Η' (1921), σ. 236-239.
- Κυριακίδης Στίλπ. Π., *Ελληνική Λαογραφία, μέρος Α': Μνημεία του λόγου*, τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1922 (έκδοσις Β', εν Αθήναις 1965).
- Κυριακίδης Στίλπ. Π., *Οδηγία διά την συλλογήν του δημώδους λαογραφικού και γλωσσικού υλικού*, Σύλλογος Μακεδονικών και Θρακικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1927.
- Κυριακίδης Στίλπ. Π., «Λαϊκή ζωή», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμος Ι', Πυρσός, Αθήναι 1934, σ. 811-850.
- Κυριακίδης Στίλπ. Π., «Ανακοινώσεις και έγγραφα. (Ίδρυσις Λαογραφικού Αρχείου)», *Λαογραφία* ΙΑ' (1934-1937), σ. 678-680.
- Κυριακίδης Στίλπ. Π., «Πέτρος Α. Φουρικής (1878-1936)», *Λαογραφία* ΙΒ' (1938-1948), σ. 303-305.
- Κωστάκης Θ. Π., «Τα ποιμενικά της Τσακωνίας», *Λαογραφία* Δ' (1975), σ. 45-160.
- Κωστάκης Θ. Π., «Γεωργικά της Τσακωνίας», *Λαογραφία* ΔΑ' (1976-1978), σ. 43-150.
- Κουκουλές Φ., «Προδρόμεια λαογραφικά ζητήματα», *Λαογραφία* Ε' (1915-1916), σ. 309-332.
- Λάσκαρις Ν., «Το ράβδισμα των καρμών εν Λάστα», *Λαογραφία* Α' (1909), σ. 418-419.
- Λουκόπουλος Δ., *Χειρόγραφο 186*, Κέντρο Συντάξεως Ιστορικού Λεξικού Ακαδημίας Αθηνών, αριθμός 79 (1914) (Α1 Ιλβ).
- Λουκόπουλος Δ., «Σύμμεικτα λαογραφικά Μακεδονίας», *Λαογραφία* ΣΤ' (1917-1918), σ. 99-168.
- Λουκόπουλος Δ., «Σύμμεικτα αιτωλικά λαογραφικά. Το αλώνισμα 'ς την Αρτοτίνα», *Λαογραφία* Η' (1921), σ. 33-34.
- Λουκόπουλος Δ., *Αιτωλικά οικήσεις, σκεύη και τροφαί*, τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1925 (Β' έκδοσις, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1984).
- Λουκόπουλος Δ., *Ποια παιχνίδια παίζουν τα ελληνόπουλα*, Α. Ι. Ράλλης και Σια, Αθήναι 1926.

Λουκόπουλος Δ., *Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1927.

Λουκόπουλος Δ., *Ποιμενικά της Ρούμελης*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1930.

Λουκόπουλος Δ., *Ο γάμος εις τους Γριντάδες και το Κηπουριό της επαρχίας Γρεβενών*, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, αρ. χφου 825, 1914.

Λουκόπουλος Δ., *Λαογραφικόν υλικόν συγκομισθέν εν τη επαρχία Ελασσώνας και εις τα Χάσια κατά την λαογραφικὴν αποστολὴν του 1934*, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, αρ. χφου 981.

Λουκόπουλος Δ., *Γεωργικά της Ρούμελης*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1938 (Β' έκδοσις, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1983).

Μαδιάς Γ., «Οι ποιμένες εν Καρδαμύλοις», *Λαογραφία* ΣΤ' (1917), σ. 255-256.

Μαυρακάκης Γ., *Λαογραφικά Κρήτης. Τα ποιμενικά*, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1985 (Α' έκδοσις, Χανιά 1948).

Μέγας Γ. Α., «Βιβλίον ωμοπλατοσκοπίας εκ κώδικος της Εθν. Βιβλιοθήκης Αθηνών», *Λαογραφία* Θ' (1926), σ. 3-51.

Μέγας Γ. Α., «Θρακικές οικήσεις. Συμβολή εις την έρευναν της Βορειοελληνικής αγροτικής οικίας», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου* Α' (1939), σ. 5-49.

Μέγας Γ. Α., «Η λαϊκή οικοδομία της Λήμνου», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου* Β' (1940), σ. 3-29.

Μέγας Γ. Α., «Σκοποί και μέθοδοι διά την έρευναν της λαϊκής οικοδομίας. Χωροταξία - πολεοδομία - αρχιτεκτονική» (περίληψη ομιλίας στον «Κύκλον Τεχνικών» την 13/03/1942), *Δελτίον «Κύκλου Τεχνικών»* Β' (1942), αρ. 8, σ. 41-44. [Ανατύπωση στη *Λαογραφία* Κ' (1962), σ. 293-302].

Μέγας Γ. Α., *Θεσσαλικαί οικήσεις*, Σειρά εκδόσεων του Υφυπουργείου Ανοικοδομήσεως, Αθήναι 1946.

Μέγας Γ. Α., «Λαογραφία και αρχιτεκτονική», *Νέα Εστία* 40 (1946), τεύχ. 464, σ. 1140-1141.

Μέγας Γ. Α., *Η ελληνική οικία. Ιστορική εξέλιξις και σχέσις προς την οικοδομίαν των λαών της Βαλκανικής*, Σειρά εκδόσεων του Υπουργείου Ανοικοδομήσεως, Αθήναι 1949.

Μέγας Γ. Α., «Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου», στο *Η Δωδεκάνησος. τόμ. Β'. Το οικιστικό και πλαστικό πρόβλημα*, Σειρά εκδόσεων του Υπουργείου Ανοικοδομήσεως, Αθήναι 1949.

Μέγας Γ. Α., «Ζητήματα λαϊκής αρχιτεκτονικής», *Νέα Εστία*, 47 (1950), τεύχ. 549, σ. 677-681.

Μέγας Γ. Α., «Ζητήματα ελληνικής λαϊκής αρχιτεκτονικής», *Λαογραφία* ΙΔ' (1952), σ. 304-317.

Μέγας Γ. Α., «Το αρχοντικόν Σκούταρη της Καστορίας», στο *Γέρας Αντωνίου Κεραμοπούλλου*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήναι 1953, σ. 503-509.

Μέγας Γ. Α., «Η λαϊκή αρχιτεκτονική», *Αιξωνή* Δ' (1954), σ. 2.

Μέγας Γ. Α., «Λαογραφικόν Αρχεῖον της Ακαδημίας Αθηνών. Περί του συντελεσθέντος εν τω Λαογραφικῷ Αρχείῳ έργου κατά τα ἔτη 1936-1955», *Λαογραφία* ΙΖ' (1957), σ. 648-655.

Μέγας Γ. Α., «Ανακοίνωσις. 3ον Διεθνές Συνέδριον προς έκδοσιν Εθνολογικού Ἀτλαντος της Ευρώπης εις Helsinki της Φιλανδίας (11-14 Μαΐου 1970)», *Λαογραφία* ΚΖ' (1971), σ. 339-341.

Μέγας Γ. Α., *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας* (Ανατύπωσις), Ακαδημία Αθηνών, Αθήναι 1975.

Μερακλής Μ. Γ., «Γεώργιος Α. Μέγας», *Λαογραφία* ΛΑ' (1976-1978), σ. 5.

Μερακλής Μ. Γ., «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Λαογραφία* ΛΕ' (1987-1989), σ. 93-103.

Ξανθουδίδης, Στέφ. «Ποιμενικά Κρήτης», *Λεξικογραφικόν Αρχεῖον της Μέσης και Νέας Ελληνικής* Ε' (1920), σ. 267-323.

Οικονομίδης Δ. Β., «Λαογραφικός Ἀτλας», *Αθηνά* 73-74 (1972-1973), σ. 20-26.

Παπαδόπουλος Στ., *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο, 1900-1975, κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκουργών. (Συμβολή στην εθνογραφική τεχνολογία)*, τόμος Α', Π.Λ.Ι., Ναύπλιο 1982.

Πολίτης Ν. Γ., «Λαογραφία», *Λαογραφία* Α' (1909), σ. 3-18.

Πολίτης Ν. Γ., «Γ. Ιακ. Καλαϊσάκη, Η βράκα», *Λαογραφία* Α' (1909), σ. 661-667.

Πολίτης Ν. Γ., «Παρατηρήσεις περί των εθίμων του θέρους και της σποράς», *Λαογραφία* Γ' (1911-1912), σ. 676-682.

Πολίτης Ν. Γ., «Λαογραφικά απανθίσματα. Τρόποι σπτήσεως των κρεάτων», *Λαογραφία* Δ' (1913-1914), σ. 739-740.

Πολίτης Ν. Γ., «Ερωτήματα διά το δρέπανον», *Λαογραφία* Δ' (1913-1914), σ. 747.

Πολίτης Ν. Γ., «Απαντήσεις εις τα περί του δρεπάνου ερωτήματα», *Λαογραφία* Ε' (1915-1916), σ. 412-415.

Πολίτης Ν. Γ., *Ἐκθεσις των κατά το Λαογραφικόν Αρχεῖον πεπραγμένων από*

της ιδρύσεως αυτού μέχρι τέλους του έτους 1918, Παράρτημα της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αρ. φύλλου 36, 11 Φεβρουαρίου 1919.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός. (Προβλήματα και απόψεις)», στο *Επιστημονικές Ανακοινώσεις (22-30 Νοεμβρίου 1979)*, Ακαδημία Αθηνών, Σύλλογος Επιστημονικού Προσωπικού, Αθήνα 1984, σ. 93-104.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Οι ξυλογλύπτες του Τουρνόβου της Κόνιτσας», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών* 25 (1977-80), Αθήναι 1982, σ. 290-302.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Παραδοσιακά μέτρα και σταθμά στην Ελλάδα», *Οδηγός της εκθέσεως με τίτλο «Μέτρα - Σταθμά - Πρότυπα»*, έκδ. της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας, Αθήνα 1987, σ. 34-47.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., *Υδροκίνητες βιοτεχνίες στο Βελεστίνο*, Αθήνα 1990, σ. 164.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Συμβολή στην έρευνα της διατροφής των εποχικών αγροτικών εργατών (τέλος 19ου αι. - περ. 1950). Η περίπτωση των θεριστών στο Θεσσαλικό χώρο», *Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό-δασκαλό Βασ. Σφυρόερα από τους μαθητές του*, Αθήνα 1992, σ. 373-393.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Υδροκίνητες βιοτεχνίες της Γούρας», *Πρακτικά Συνεδρίου «Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της Ανάβρας (Γούρας)»*, (31 Ιουλ. - 1 Αυγ. 1993), Αθήνα 1994, σ. 169-182.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Προμελέτη σκοπιμότητας αξιοποίησης των υδροκίνητων εργαστηρίων του Βελεστίνου», *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας»*, περ. *Υπέρεια*, 2, Αθήνα 1994, σ. 439-448.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «The Research and Study of Nutrition», *Ethnography of European Traditional Cultures. Their Role and Perspectives in a Multicultural World. European Seminar - Proceedings*, ed. E. Karpodini-Dimitriadi, Institute of Cultural Studies of Europe and the Mediterranean, Athens 1995, σ. 130-134.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Η τυποβαφική στον ευρωπαϊκό χώρο. Συμβολή στην Ιστορία της Τεχνολογίας (17ος-19ος αιώνας)», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με θέμα: «Τα ελληνικά σταμπωτά, 18ος-20ός αιώνας»* (Λάρισα 1996), Αθήνα 1997, σ. 8-31.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Πηγές, υδραγωγεία, οικισμοί. Βίοι παράλληλοι στην ιστορία και στις παραδόσεις», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης «Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρισμού»* (12-14 Δεκεμβρίου 1997), έκδ.

- Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1999, σ. 171-188.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Μετρήσεις: Συμβολισμοί και πραγματικότητα», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών* 28 (1987-1998), Αθήνα 1999, σ. 5-28.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., *Αγροτική παράδοση και λαϊκή τέχνη*, έκδοση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (ΥΠΕΠΘ) για τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (συνεργασία με τους Γεώργιο Θανόπουλο και Ελένη Ανδρίτσου), Αθήνα 2000, σ. 321.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., *Ελληνικά επώνυμα τοπικά προϊόντα*, έκδοση του Ελληνικού Οργανισμού Προώθησης Εξαγωγών (ΟΠΕ), σε τρεις γλώσσες (ελληνική, αγγλική, γαλλική). (Έρευνα σε συνεργασία με τους οικονομολόγους Δημ. Σύριγγα και Βασιλική Μπουγά), Αθήνα 2000, σ. 300.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Το Μπεζεστένι της Λάρισας και η συλλογική μνήμη (παράδοση) της ευρύτερης περιοχής», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών* 29-30 (1999-2003), σ. 7-20.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., (επιστ. επιμέλεια), *Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα έως σήμερα. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Αθήνα, 1-2 Οκτωβρίου 1999, Μέγαρον Ακαδημίας Αθηνών. οργάνωση: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας)*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 19, Αθήνα 2003, σ. 501.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., (επιστ. επιμέλεια), *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο, Πρακτικά του Συμποσίου «Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο»* (Πρέβεζα, 24-26 Νοεμβρίου 2000, οργάνωση: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιον Ιωαννίνων και το Ίδρυμα «Ακτία Νικόπολις» Πρέβεζας). Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 20, Αθήνα 2003, σ. 526.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., (επιστ. επιμέλεια), *Ωδή στην ελιά - Ode to the Olive Tree* (στην ελληνική και αγγλική γλώσσα), Συλλογικός τόμος, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2004, σ. 344.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., (επιστ. επιμέλεια), *Ελαιосоδεία. Μελέτες για τον πολιτισμό της ελιάς*, Παράρτημα της Επετηρίδας του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, τόμος 29-30 (1999-2003), Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 21, Αθήνα 2004.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., *Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. Ιστορικό, προγράμματα ανάπτυξης, εκσυγχρονισμός*, Α΄ έκδοση Αθήνα 1999 [κείμενα Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, επιμέλεια Ελένη Ψυχογιού], Γ΄ έκδοση αναθεωρημένη [κείμενα Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, συντονισμός - οργάνωση ύλης Ευάγγ. Καραμανές], στην ελληνική και αγγλική γλώσσα, Αθήνα 2006.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., (επιστ. επιμέλεια), *Ελαιάς εγκώμιον. In Praise of the Olive*, Κατάλογος ομώνυμης έκθεσης, Αθήνα 2006, σ. 126 (β΄ έκδοση, Αθήνα 2007).

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Ιχνηλασία της κεραμικής στις παραδόσεις και στα τοπωνύμια της Θεσσαλίας. Προβληματισμοί και επισημάνσεις», *Θεσσαλική κεραμική. Χώμα και νερό από την προϊστορία στην τρίτη χιλιετία, Μνήμη Γεωργίου Γουργιώτη*, Αθήνα 2006, σ. 110-125.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., *Ζωγραφική και ξυλογλυπτική στα Μαστοροχώρια Ιωαννίνων Χιονιάδες, Γοργοπόταμος*, (από κοινού με τον Κων/νο Σκούρτη), έκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2008.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., (επιστημ. υπεύθυνη), Καραμανές Ευάγγ. (επιμέλεια), *Ατлас της Ελληνικής Λαογραφίας*, Ψηφιακή εφαρμογή που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Έργου «Ανάπτυξη Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας», Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2008.

Πολυμέρου-Καμπλάκη Αικ., «Ανάπτυξη Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού» στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας», [κείμενα Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη, οργάνωση ύλης Ευάγγ. Καραμανές, Παρ. Ποτηρόπουλος], (στην ελληνική και αγγλική γλώσσα), Αθήνα 2008.

Σαλβάνος Γ. Ι., «Λαογραφικά σύλλεκτα εξ Αργυράδων Κερκύρας», *Λαογραφία* Γ (1929-1932), σ. 113-163.

Φαρμακίδης Ξ. Π., «Κυπριακά εδέσματα εν τακταῖς ημέραις», *Λαογραφία* Β΄ (1910-1911), σ. 207.

Φλωράκης Α. Ε., «Η εθνογραφική τεχνολογία. Όψεις θεωρίας και εφαρμογής», *Εθνολογία* 6-7 (1998-1999), σ. 31-59.

Φουρίκης Π., «Μεγαρικά μελετήματα, Β΄», *Λεξικογραφικόν Αρχεῖον* Ε΄ (1918), σ. 210-232.

Χατζηϊωάννου, Κ. Π., «Γεωργικά και ποιμενικά Κύπρου», *Λαογραφία* ΙΑ΄ (1934-1937), σ. 67-111.

Χατζιδάκις, Γ. Ν., «Συμβολή εις τας ελληνικάς παροιμίας», *Αθηνά ΚΔ'* (1912), σ. 303-307.

Imellos S., «Die erntegeräte in Griechenland», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας ΚΓ'* (1973-1974), σ. 10-16.

Mauss M., *Sociologie et anthropologie*, PUF, Παρίσι 1950.

Sigaut F., «Renouer le fil», *Techniques et Culture*, 9, janvier-juin 1987, σ. 1-15.

Warnier J.-P., *Construire la culture matérielle*, PUF, Παρίσι 1999.

Zender M., (Red.), *Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer, Band 1, Die Termine der Jahresfeier in Europa*, Göttingen 1980.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

SUMMARY

Evangelos Karamanes

Approaches to the Study of Material Culture During the Inter-war Period: The Folklore Archive

The approaches towards material culture covered in this paper refer to the multiple aspects of interest in the material production of traditional culture during the period between the two world wars, within the context of the ideology concerning Greekness. The Athens middle class example, expressed by the early work of Angeliki Hatzimichali, the best-known scholarly version of this interest in material culture, is a case in point. Another example is provided by Stilson Kyriakidis' active support of research into material culture through the publication of reviews and the editorship of various publications, when he was Director of the Folklore Archive (1918-1926) and later, when he was Professor in the Faculty of Philosophy of the University of Thessaloniki.

Despite the fact that this study is chronologically defined by the two world wars, first I focus on the correspondence between Stilson Kyriakidis and Georgios Megas with Nikolaos Politis in the 1910s, now kept in the Historical Archive of the Benaki Museum. The object of this investigation is to discover the aims, expectations and academic directions of Kyriakidis and Megas, who were to play an important role in the formation of the academic directions of the Archive during the following decades. Secondly, I examine the way in which the Archive functioned in the years after its foundation, the problems created by the lack of permanent staff, premises and funding towards fieldwork, all of which limited founder Politis' and Director Kyriakidis' options. I also look at the directions employed by Georgios Megas in his work during the end of the 1930s (Director of the Folklore Archive (1936-1955)).

The study of material culture was not among the priorities of the Archive's contributors, since the research methods they employed were mainly philological and their object of study was oral literature. However, in focussing on the study of material culture, I attempt to show the ways in which the Folklore Archive's pioneering contributors understood the trends of their times and responded to them, and the effects that their choices had upon the centenary academic life of the Hellenic Folklore Research Centre.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ